

В. ВИННИЧЕНКО.

Історія Якимового будинку.

Почалась ся історія коло того часу, як я оселив ся над Дніпром.

У сю пору з Якимом стала ся якась зміна (Будь я тоді більш підмітливий, я б зразу побачив її).

Він, наприклад, перестав лаятись і крітікувати моє „ательє“, хоч так само, як і раніше задихав ся, видряпавшись до мене.

Моє ательє було просте горіще одного старенького будинку. Замість вікна була дірка в покрівлі. Дірку сю ми зробили з хазяїном з тою умовою, що я виїжжаючи на свій кошт знов затулю її одідраним шматком заліза.

Я вже з місяць там жив і ніяких змін в моєму ательє не сталося! Так само треба було вилазити до мене по вузькій драбині; на горіщі були ті самі бантини, сволока, коміни, об які Антип неодмінно стукав ся то головою, то плечима. І павутиння висіло всюди брудними, товстими пасмами, як коси сивої відьми. Павутиння се з чисто-відьомською упертістю чиплялось на спину, волосся, на лікті Пахло все тим же димом, сажою, мишами і глиною Нічого не змінилось.

А тим часом Яким уже не плював ся й не називав мене „поетом“ (се була одна з його серйозних лайок). Він тільки з кротістю витирав піт, зди́ймав з локтів павутиння, обтрусував порошок з капелюха і часом з видимою сімпатією озира́в мою „майстерню“.

Замість ліжка у мене був гамак, прив'язаний під бантинами. З мене сього було досить. Навіть не досить, а далеко ліпше, ніж ліжко Гамак висів як раз під діркою. Ввечері я завжди міг бути на одинці з небом, темним і таємним. Завжди вітер, весняний квітневий вітер, ніс мені із-за Дніпра усі пахощі, які рождали ся на довгих його луках.

Якимови раніше все се здавало ся смішним і „поетичним“. І тому він страшенно радів, як мені приходилось у дощ піднімати одідране залізо й прив'язувати його. А як вода капала на мої картини або підмочувала полотно чи фарби, се для його була найбільша втіха.

Тепер же він навіть почав помагати мені припинати мою „штору“ і рятувати од дощу „писанину“. На горіщі в такі хви-

ЛНВістник 1912, кн. V.

13

лини ставало темно, дощ тарабанив по залізу покрівлі, старий порох і глина, намочені дощем, прянно пахли. Але було так затишно, так сумно! І згадувались дитячі часи, коли ми так само, бувало, вдвох сиділи у дощ десь на горіщі. Тоді ми туди забирались для всяких таємних і злочинних справ,—курити, робити патрони, ховати нашу дитячу нелегальщину.

І раніше Яким не любив „поезії спогадів“. А тепер навіть сам зачинав їх. Сидячи на товстому сволоку, покритому плахтою, він задумливо слухав шум дощу і чогось посміхався. Але не іронічно, як завжди, а инакше, якоюсь такою посмішкою, якої я ще не бачив у його.

— Мабуть, усі пожилії дивлять ся на тебе, як на домовика?— раптом несподівано говорив він.

Дійсно, на мене весь двір поглядав з інтересом і насмішкою. А покоївки й кухарки напевне вважали як не за домовика, то, принаймні за його близького родича.

І знов Яким чудно посміхався і прислухався до чогось,—до шуму дощу, чи до чого другого.

Коли ж дощ проходив, ми знов одпинали „штору“ і сонце прожогом веселим вогнем заливало гамак, мольберт, бантини, паутини. Кутки ставали жовтими і видно було якісь старі коші, поломані відра, укритий порохом одинокий черевик, в якому, мабуть, сходились по ночах миші. А в дірку з Дніпра лився мокрий дух дощу, молоді трави, розогрітий сонцем, лився гомін города, гудки пароходів, дзвінки трамваїв, крики, обірвані шматки катеринки, гавкання собак.

Яким уставав і підходив до дірки. Він почав по довгу стояти в ній і дивитись мовчки, з тою ж чудною посмішкою. А раз, постоявши так, не повертаючись сказав до мене:

— Слухай... А знаєш, яка єсть одна хороша сторона твого... вибач, горіща?

— Ні, не знаю.

Він не зразу одповів.

— З його чудовий краєвид... А сам краєвид...

Він знов, памятаю, помовчав і все так же, стоячи до мене спиною, заговорив:

— А краєвид... дає ідею... щастя. Можливости щастя. Реального, свідомого щастя... Ти знаєш се?

Я сього не знав, а тільки, мабуть, почував і тому мене вразили його слова.

Дійсно, коли він пішов, коли я став у дірці і подивився, я

почув, що се именно те, що сказав Яким. Дійсно, не само щастє, не захват красою, вставав у душі, а, именно, віра в щастє, туга за ним, і непереможне, жагуче прагнення до його.

Я що дня бачив, що дня переживав се, а не знав як сказати. Чому? Не знаю. А чому Яким се сказав?

У той день я сього не питаю у себе, а тільки довго-довго дивив ся. Далеко на обрію в фіолетовім тумані темніли ліси Чернигівщини. На них легко обережно спіралась грандіозна синя дуга неба. По ній тонким квачиком хтось провів пухкі смужки рожевих хмар. Що там за тими далекими стінами лісів, в далечині туманів? Нічого особливого. Там живуть Чернигівці, звичайні бідні дядюшки. Вони уперто борять ся з голодом, риють ся в землі і вимовляють не „кінь“, а „куень“. Але чому ж так тягне туди до них, за них? Чому здаєть ся, що там за тими лісами є те, до чого так тужно прагне серце?

В той день я не працював, мені сором було братись за мої маленькі, жалькі фарби. Мені хотілось руху, хотілось бачити людей, посміхатись до них. Мені хотілось пройти під балконом, де часто стоїть та дівчина з червоною квіткою в чорносиньому волоссі.

На подвір'ї, памятаю, клопотливо бігав з аршином у руках хазяїн будинку. За ним поспішав чоловік у фартусі і з товстим олівцем за вухом. Мій хазяїн дідок з кострубатим неголеним лицем у синіх жилках. Очі йому завжди непокійні, заклопотані і така сила круг їх зморщок! Йому б уже можна було спочинути. Йому власне, треба б уже було оселитись в моєму ательє і подумати про те, що з його видно.

Але дідок про те не думав. Щось міряючи, він трівожно дивив ся в очі бородатого чоловіка у фартусі,—здавалось, що од сього бородача залежить все щастє мого хазяїна. Бородач, треба думать, се знав, бо спокійно й задумливо дивив ся кудись під ноги хазяїна. А потім підняв голову і покачав нею, мовляв, ні, не можна. Дідок аж з одчаєм хляснув себе руками по боках і знов кудись побіг.

Мені було смішно. Мені стало так смішно, що хотілось догнати старенького, піймати його за пальто, обняти, одвести на горіще й сказати: „дивись, дідуню, бачиш? Отож, покинь свій аршин і сиди тут“.

З вікна повковницької кухні на мене дивились денщик і кухарка. Денщик широко посміхав ся, а кухарка строго й допитливо проважала мене очима. Ах, ви ж мої червоні, простодушні пики! Я б вам щось сказав, як би ви не були денщиком і кухаркою.

Ах, я всім людям сказав би щось, та всі були денщиками або кухарками.

А охотніш усього я сказав би тій дівчині, що так часто стоїть на балконі.

Коли правду сказати, я тільки туди й ішов. Що ховатись? Бо коли я підійшов до того жовтенького будинку і перебіг очима по балкону, що прилипло до його, як ластовине гніздо, коли не знайшов там тої, яку чекав знайти, я зупинився і вже не хотів далі йти. А коли, простоявши з годину на розі як поліцай, все таки не дочекався, то виразно почув, що мені хочеться до дому, що мені не треба вже ні руху, ні людей.

Я прийшов до себе й знову стояв і дивився з дїрки на Дніпро, на далекі ліси, на широкий ваблючий простір і знову, як завжди, туга солодко занила в грудях, але я знав уже, як вона називалася.

І се виявив мені Яким! той чоловік, який казав, що „всі сї пташки-канарейки, вірші, картинки, скрипочки і таке инше не варті одного виправдуючого присуду присяжних ідіотів“. (Він як раз кінчив свою службу у адвоката і мав очинити власну канцелярію).

Але хіба се була одна зміна в йому? Коли б я міг в той час бути уважним, я одразу помітив би її. Я ж навіть не думав над тим, що Яким зовсім мало „приставляв“. Так наче я його знав не з малку, а всього місяць, наче не знав, що Якимови „приставляти“ так само необхідно, як пташці-канарейці співати.

Бувало, Яким дуже рідко приходить сам собою, а раз-у-раз в образі кого небудь, хто найбільше вразив його. Ось між сволоків, бантин, павутиння, пробірається зігнута постать. Вона підходить ближче, але се не Яким, се людина, яка знає собі ціну, яка строго оцінює інших, повна самоповаги і холодного, жорстокого досвіду. Се—новий прокурор палати. Він відчуває себе чудно і ніяково на якомусь горіщі, але не губить своєї самоповаги. Він говорить і се не Якимів голос, се щось сухе, безстрастне і безнадійно серйозне. Яким молодий, з темнорусявим волоссям, але перед тобою сивий, висхлий добродій, з жовтим носом і лисиною. Спочатку смішно, але де далі, то стає ніяково, що такий поважний гість зайшов на се горіще.

І враз, як в сінематографі, прокурор зникає. На його місці субект з нахабно-хитрими очима, з проворними, заученими рухами і характерною кацапською мовою. Се товстий, жулікуватий кра-

мар з бакалейної на розі. Його голос, інтонація, його навіть черво. Яким худенький і стрункий, але тут виразно стоїть товстий чоловік, якому трудно повертати все тіло і який більше оперує руками, короткими й пухкими.

Як се виходило у Якіма я не знаю. Знаю, що ніхто в гімназії не міг краще за його „приставити“ „чеха“, „капернаума“ (попа), „Буш тихо?!“—і весь клас бачать, як живу, товсту, червону піку нашого добродушного Карла Францовича.

Не раз Якимови радили іти на сцену. Але він навіть сердився і серйозно був переконаний, що у його „натура реаліста, емпірика критично думаючої людини“.

Хто знає? Може й так, може й се сиділо в йому. Бо чим же пояснити наприклад те, що будучи в першій класі гімназії, він примушував мене їсти разом з ним дерево, бляху, ганчірки, навіть кінський і курячий гній? Він, бачите, хотів дослідити точно й на власному досвіді, через що люде їдять одні предмети, а чому не їдять других. Чому можна їсти хліб, а чому б не спробувати, яка на смак трава або папір?

Дійсно, він не любив задовольнятися тим, що знали другі, він хотів по своєму робити. Коли він був в соціалістичній організації, то також хотів вигадати свій спосіб пропаганди класової ворожнечі. Він одягнений паном виходив на ринок і починав лаяти мужиків, виясняючи їм, що вони худоби, нижчі істоти, які повинні служити панству, бути невірними, слухатись начальства і т. д. Не знаю, до чого доводила дядюшок така пропаганда, але Якіма вона привела до тюрми, з якої вирятувала його ся здатність „приставляти“. Він удав такого дурноватого оригінала, що його піддержали п'ять місяців і випустили, не оддавши навіть під догляд поліції.

Хто зна, може й справді, в йому сидів і „реаліст-емпірик“. Але факт той, що актор у його тепер зник.

Антип почав приходити до мене самим собою. Прийде, посидить трохи, помовчить і піде. І хіба тільки тоді, як я чимсь надокучу йому, „приставити“ мені мене ж. Він се умів, здається, краще всього робити. Якось витягнеться, немов салдат перед мольбертом, насупить брови, ще щось зробить з своєю постаттю і я ніби в дзеркалі бачу самого себе. Бачу своє велике незграбне тіло сільського парубка з кривавим румянцем на всю щоку, свої ідіотські невиразні очі, навіть чоботи, в яких я хожу, немов кучер.

Але й се бувало досить рідко.

Як я не помічав сього, невідомо. Маю тільки одне оправ-

данне собі: я нічого не помічав у той час. Мені хотілось цілий день лежати в гамаку, підставивши лице гарячому сонцю та свіжому вітрові заплющити очі і нічого не бачити. Нічого? Е, ні! В очах було завжди жовте золото сонця, а в золотій тьмі заплющених очей неодмінно один образ. Балкон. Яскрава блюзка, червона квітка, смуглява щока і тонка, лукава, ледве помітна посмішка. Очі дивлять ся кудись у бік, але вона бачить усе, бачить мою задерту голову, мої чоботи візника, мій кривавий румянець, який, я чую, горить уже на вухах і бризне з них кровю на прохожих.

Вона ні разу, здається, прямо не подивилась на мене, ні разу виразнійше не посміхнулась і ніколи я не міг сказати, чого вона так хвилює, так надзвичайно хвилює, посміхала ся. І чого я почував до неї таку непереможну ніжність? Невже то від яскравої блюзки, що на грудях гаряче вбирала в себе сонце? Невже од вітру непокійного, безпardonного?

Розумієть ся, мені трудно було щось бачити. Приходить Яким. А, Яким, милий любий Яким. А чого ж вона все таки посміхаєть ся завжди? Чого щось лукує є в тій посмішці ніжних, чітко вирисованих уст? Немов вона щось знає про мене.

Яким щось говорить. Так, так, звичайно, треба піти. А, головне, коли я одходив в глиб улиці і раптом озирає ся, чому я завжди бачив, що вона проважає мене очима? Чого?

— Чуєш ти, поете?

Я розплющую очі. Яким стоїть у дірці й дивить ся на мене звичайно, очі у Якіма насмішкуваті і тверді. Але тепер вони м'яккі та теплі.

— Ти чуєш, що я тобі кажу?

— Вибачай, я задумав ся...

Яким знов щось говорить. Я слухаю й відповідаю. З Дніпра несуть ся гудки пароходів, з гір пливуть хвилі церковного дзвону, сонце і вітер цілують лице. Хочеть ся схопитись, вистрібнути на покрівлю й закричати дико та радісно, голосніше за гудки, за дзвін, за грохот грому.

Я п'яними очима дивлюсь на Антипа і лукаво про себе смію ся: а він нічого не знає. Нехай.

Але зрештою, я дещо помітив, а саме: Яким таки, здається, догадав ся, що зі мною.

І ось по чому я помітив.

Раз він прийшов до мене ввечері. Я тільки що вернув ся з під балкона. Я був рішив неодмінно їй сьогодні уклонитись. Що б

там не було, я рішив уклонитись. Що справді за дурниці? Візьму і поклоню ся. Не нахабно, не боязко, а просто і ласкаво, як своїй давній знайомій.

Я не уклонив ся. Вона стояла спершись ліктями на балкон і дивилась у низ. Сонце заходило і прощальним полум'ям зачіпало її голову. А внизу було вже сіро. Я пройшов раз, ще раз, — не уклонив ся а тільки трохи не задихнув ся, так мені било ся серце. Коли йшов третій раз то був червоніше сонця і вуха мої горіли, як ліхтарі вночі у звощиків. На балкон я вже не дивив ся.

Дома ж у гамаку мені стало соромно і сумно. А тут ще сховався місяць і Дніпро так таємно, так сумовито блисків у нузу. До мене ледве чутно долітали від його пісні і в матовому сріблі його хвиль рухались жовті вогники човнів. То компанії молоді їхали на острови варити куліш. Може й вона там буде сеї ночі?

Мені було сумно.

В сей час прийшов Яким.

Він довго стояв у дірці й дивив ся у низ. А я лежав. Над моєю головою була моя улюблена зірка, блакитна, рухлива, лукава. Щось вона собі там робила в тій далекій безмежності, чогось вона рухалась.

І раптом почув ся з дірки голос Якіма:

— Василю!

Я повернув голову. Місяць був за нашою покрівлею і в сірій напівтьмі я не бачив лиця Якіма. Але тон голоса був чудний.

— Що таке?

— Ти бачив коли небудь хоч одну щасливу родину?

Питання було таке несподіване, що я не зрозумів його.

— Як то щасливу?

— „Як то щасливу“. Ідіот! Не розумієш, що таке щасливу? Таку, в якій вічно плачуть, сердять ся, сварять ся, нудгують. Ну?

Мене се зачепило.

— Та чекай... Я розумію, що значить щасливий. Але хто?

Питання, дійсно, було глупе і Яким мав повне право засміятись. Але мені стало ще досадніше.

— Та сам ти ідіот. „Щасливу родину“. У родині хто є?

— Та хто ж? Поліцаї, студенти, коні, собаки... З кого ж звичайно складається родина.

— Е, йди к чорту.

Яким засміяв ся.

— Ну? говори: бачив?

Я не відповідав, але думав: на віщо він се питає. Що за чудний тон?

— Ну, Василю?

— Та на віщо тобі?

— Я роблю статистику. Я, наприклад, ні одної не знаю щасливої. А ти?

Я пригадав усіх, що знав, і, дійсно, їх не можна було назвати щасливими. Щось було таке, що не давало права сказати се про них. Не підходило се слово. Родини як родини, а щасливі...

— Ні-ні, я щось не знаю... Та на віщо тобі ся статистика?

— Так собі...

В той вечір ми більше не говорили про се. Але днів через два чи три Яким знов несподівано запитав мене:

— Слухай, малютко, а чому ти не жениш ся? („Малютка“, він мабуть, виводив з слова „малювать“).

Памятаю, я так почервонів, що кінці пальців були десь червоні. Слава Богу, було се ввечері і мого лиця він не міг добре бачити.

Я примушено-весело засміяв ся.

— Справді! Чого ти смієш ся?

Я перестав сміятись.

— Чого ж я маю женитись?

— А чого ти маєш не женитись?

Очевидно, він щось помітив за мною. Я бояв ся розпитувати його о причині такої балачки і мовчав. Нехай сам договорить.

— Ну? Василю?

— А, одчепись...

— Та чого одчепись?... „Одчепись“... Що ти дівка з села, що „одчепись“... Чому б тобі не женитись? Ну? Подумай сам. Га?

— Та чого ти причепив ся? Диви! „Чому не жениш ся“. Драс-туйте...

Я голосно засміяв ся. А тимчасом з хвилюванням чекав, що він іще скаже. Якийсь усеж таки чудний був у його тон, без на смішки, серйозний, навіть з жаром.

Яким стиснув плечима.

— Смієть ся. Їй Богу, як сільська Гапка, яка аж пищить до хлопців. „Ай, паничу, сядьте... Ай, не чіпайте мене, як не сором“...

І він до того живо передав се, що мені так і уявилась червоненька з товстими литками сільська красуня. Я ще більше засміяв ся.

— Ну, вже? Скінчив? Тепер слухай. Будемо говорити без всяких сантиментів. Чому тобі не женитись. Та чекай же, Гапко! Що ти єсть? Ну, подивись на себе просто. Якийсь ідіот поет, сидить на горіщі і думає, що уже все знайшов... Знайшов, правда?

— Ні, не все...

— А-а! — з іронічним дивованнем протягнув Яким — не все?
А що ж іще може бути ліпше за горіще?

Мое хвилювання настроювало мене жартівливо.

— Ну, ще ліпше було б, як би навіть горіща не було.

— Просто в небесній блакиті висіти?

— А тож.

Яким одвернувся і мовчки став дивитись із дірки. На темно-молошному фоні неба мені видно було чорний сілуєт його капелюха і зрізаних плечей.

Блакитна дірка дрібно дріжала. Сусідки її поблідли від місясного світла, а вона, не піддавалася.

Мені хотілось говорити далі на ту ж тему. Але як в мені, мабуть, справді сиділа Гапка з товстими литками, то я дуже бай-дуже, навіть позіхаючи, почав:

— Та якого біса тобі прийшла така думка в голову?

Антип мовчав. Я думав, що він розсердився.

Але коли по паузі він одповів, у голосі його я не почув гніву, навпаки тихий сум, зворушення було в йому, якісь теплі сердечні ноти.

Він заговорив зі мною через те, що бачить, як ненормально я живу. Нормальний стан людей — щасте. Так, так, люди можуть жити щасливо, але замість того живуть без пуття і погано.

Яким замовк. По голосу його я почував, що він говоритиме далі. І я ждав, — хай докладніше висловить ся, повинен же бути якийсь привід для такої розмови. І він, дійсно, знов заговорив, але без не притаманного йому суму, а майже сердито...

Так, люди можуть бути щасливі!

Але щасте як будинок. Щасте треба будувати. Треба його обрахувати, виміряти, треба все підвести так, щоб ніщо його не могло зруйнувати...

І се цілком можливо.

— Чого, наприклад, тобі треба для щастя? — звернувся знов на мене Яким. Здоров'я ти маєш. Се вже багато. Маєш роботу, яку любиш. Любиш, розумієш? Се не багато людей має. Значить, для підтримки особистого існування у тебе все є. Тобі треба ще сімю. Чекай, Гапочко. Не дригай ногами, нічого страшного нема. Тобі треба тепер головну частину твого будинку вивести. Розумієш? Люди звикли жити в чужих старих будинках. Через те ж, що вони старі, там тісно, вохко, скучно. А іноді вони завалюють ся й гублять людей. Правда?

Я мовчав. Я вже догадував ся, до чого він хилить. Він, очевидно, хотів примусити мене жувати папір і їсти курячий гній, щоб на власному досвіді дізнатись, чи можна їх їсти чи ні.

Так ніби на те й скидалось.

Що таке сучасний шлюб? На думку Якіма, багатьох людей шлюб се щось вроді поганої звички, яку засвоїла собі людськість. Як би можна було яким небудь способом одвикнути від сього, було б чудесно. Такі люди мріють, що при соціалізмі люди родитимуться машинним способом, як тепер се роблять подекуди з курчатами.

Другі дивлять ся як на сіфіліс або туберкульоз. Ніхто не гарантований, що з ним не трапить ся се нещастє.

У инчих шлюб, як у революціонера „нелегальне становище“ повне злиднів, турбот, небезпеки і навіть з шибеницею. Він з радістю іде виконувати свій обовязок і терпляче приймає всі муки, які неодмінно йому будуть. А спитайте старих, мудрих досвідом людей. Що вони скажуть? Вони скажуть: Шлюб — мишеловка, а кохання—сало. І тільки молоденькі, наївні мишенята накидають ся на сало з радістю і захватом. Стара ж миша добре знає, що за сим салом ховаєть ся.

Так думає більшість людей, які живуть в старих, чужих будинках. А що як почать будувати нові? Може, там уже не так буде?

— Га? Як ти думаєш, Василю?.. Чому б тобі не спробувати?

Розумієть ся, я сього й чекав.

Але я нічого певного йому не сказав, — мені цікаво було знати, що ж саме він порадить мені жувати?

— Та-ак... — протягнув я — То, мабуть правда все... Але як же той будинок будувати? Що саме робити?

— Що? Дуже мало. Знайди такого самого товариша, який хоче будувати, який не хоче жити в старих халупах, і все.

— Як то все?

— І все, говорю.

— Чекай, я нічого не розумію. Покиньмо твій будинок. Що я повинен робити, конкретно. Ну, от, допустимо, я знаю дівчину яка мені подобаєть ся...

(У мене солодко мигнула в серці усмішка дівчини на балконі).

— Чудесно... — сказав Яким. Допустимо.

— Ну, як я повинен... Що я мушу робити?

— Перш усього, довідай ся, чи вона хоче жити в старих будинках?

— Себто, що то значить? Конкретно, будь ласка.

Яким почав сердитись, він, мабуть, і сам добре не знав, що мені порадить: ганчірку чи кінський гній.

— Ну, Якиме? Конкретно.

— Конкретно, — ти дурень, от і все. Що, значить, в старих будинках. Та розумієш се?

— Ні.

— Ну, розумієть ся. В старих будинках старі правила. Того не можна, те личить, те не личить, те забороняєть ся, те не дозволяєть ся. Ходи, сиди, говори, їж, спи так, як їли, спали, лежали всі, що жили до тебе. Так?

— Ну?

— Я тебе питаю: так чи ні?

Я все таки не розумів, що-ж забороняєть ся, дозволяєть ся. Скрізь в життю що небудь дозволяєть ся або забороняєть ся. Скрізь суть якісь правила.

— Які-ж правила в старих будинках?

— Які? Повага до старого звичаю. Слухняність, терпляче несінне всякої дрянї висвяченої віками, і гидкої тобі. Та мало се? Коли ти се все виконуєш, тебе награждають іменем „порядного чоловіка“. Коли не виконуєш, різними способами карають. А щоб ти не втік од кари, то, входячи в старий будинок, вінчаєш ся, робиш контракт на все життє. Так?

— Ну?

— Я тебе, як чоловіка питаю, а ти мені, як ідіот нукаєш. Так чи ні?

— Ну, хай так. А твої які правила?

— Мої? Радість.

— Що то значить?

— То значить, що в моєму будинкови повинна бути тільки радість і все. Кому радісно, той житиме, кому ні, той піде собі. І нічого йому за се не буде.

Так, се було, розумієть ся, не погано. Але як же зробити ту радість?

Яким мені й се почав вияснити. Радісно там, де просторо, вільно, де багато світла, тепла, любови. Тільки безнадійні хворі люблять тьму, сморід і тікають туди з світла й тепла. Ніяких заборон, приписів, ґрат, замків! Співай, їж, спи, цілуй ся коли і як тобі хочеть ся. Не подобаєть ся, — їди собі.

— Розумієш?

Я зрозумів: виходило так: я піду до тої дівчини і скажу,

„давай зі мною жити, не вінчавшись? А як надокучиш, я тебе кину. А ти не сердь ся, бо у нас сердитись не можна, у нас правило — радість“.

Яким цілком погодив ся з сією думкою. Розумієть ся, сердитись нема чого. Раз ти надокучила, значить, ти винна, а не той, кому ти надокучила. Будь такою, щоб не надокучити, будуй себе. А то звикли до контрактного кохання і палець об палець не вдарять, щоб заслужити любов, щоб собою її утримати, а не страхом. Ні, щастє з контрактом не погожуєть ся. Се вже вибачайте. Щастє треба будувать.

Мені стало скучно. Се було навіть не нове. Скільки про се говорило ся, писало ся! Се, іменно, „поезія“.

Я перестав подавати репліки і декілька раз навіть позіхнув. Яким помітив се і замовк. Але ще довго не йшов до дому.

Місяць вийшов з за покрівлі й став над нашою діркою. Моя зірка поблідла і зникла. Небо одсунулось вище, зорі розступились, ще-б пак: сам король неба вийшов на прохід.

З городського саду по засріблених покрівлях будинків перекочувались до нас мелянхолічні хвилі музики.

Яким не рухав ся. Я заспокоїв ся: очевидно, він нічого певного не знав про мене. Правда, разів зо два ми стрічали ся під балконом він, навіть якось чудно і пильно вдивляв ся у мене, немов щось вивіряв. Але мало де ми могли зустріти ся? Ні, він нічого не знав. А ся розмова просто звичайна його манера щось вигадувати.

— Ідіоти, їй богу, люди — раптом з усмішкою в голосі заговорив Антип — стільки є способів зробити своє життя радісним, стільки є хорошого на світї. Або боять ся, або просто лїнують ся, або чорт їх знає чому не беруть того. Ну, хай мужик робить, той ще з голоду пропадає і не вилазить з ненавистної, остогидної праці тому не до будування. Ну, а такі як ти?

Тут він повернув ся до мене.

— Молодий, здоровий, не забитий... Тільки будувать щастє. Ну, чого ти киснеш? Чому енергїчно, свідомо не візьмеш ся до свого щастя. Що тобі треба?

— А ти чому?

Як холодною водою облив я запал мого Якіма. Він нічого не сказав і знов одвернув ся од мене.

Мені стало жалько його і я навіть не посміхнув ся.

Тільки місяць вгорі посміхав ся. О, скільки він чув висказаних і невисказаних плянів щастя!

Після сеї розмови Яким став рідше заходити. Може-б він і частіше бував та я не сидів дома.

Починав ся май. Буруньки дерев на очах обертали ся в листя, листя розливало на всі боки пахощі, сонце розгрівало їх, вітер розносив по улицах, по закутках. Скрізь були розчиняні вікна, з вікон визирали люди, всі жадно, як Юдеї в пустині манну, збирали ротом, очима, грудьми, той теплий, хвилючий дух. І всі п'яні від його.

Я не міг сидіти на горіщі, я занадто близько був до сонця. Воно вже з шостої години обливало мене з ніг до голови. О дев'ятій моє „ательє“ було як тепла запашна ванна. Намагнічений сонцем, я мусів кудись іти, мусів до когось говорити; енергія сонця не має нічого спільного з хмурістю і покоем. Се могли-би підтвердити навіть кухарки й покоївки з нашого дому. Вони всі співали, миготіли в вікнах, щось витрусували, блискали зубами, очима, навіть лаялись рухливо та радісно. І на мене вже не дивились з насмішкою, вони вже розуміли, що на моєму горіщі в такий час не так уже й погано.

Деякі заговорювали зі мною. Вони дивувались, що я так рано вихожу з дому. Іноді я, дійсно, рано виходив, годині о семій. Мені треба було руху і хоч подивитись на балкон. Се було необхідно для мене. Я знав, що о семій годині її не буде там, навіть о дев'ятій навряд чи вийде, останній же час вона рідко й у день з'являла ся на улиці, але я мусів пройти під балконом. Хіба то вона любила, щоб їй виходити?

Розумієть ся, її не було. Я з байдужнім виразом лиця дивив ся на вікна коло балкону й старав ся угадати, перед яким мені треба стати на коліна й молити ся. Не вгадавши я йшов далі. Дворники зм'ятали улиці. Я помітив, що весною вони цілком инакше се роблять, ніж зимою? Зимою вони дивлять ся в землю, вигляд у них діяльний, суворий і рішучий, сніг і бруд вони кидають вам на ноги і не беруть на себе за те ніякої відповідальності. Весною-ж вони в землю зовсім не дивлять ся, — спершись на мітли вони охоче балакають зо всіма, кому єсть бажання їх зачепити. Підмітаючи в промежутках балачок, вони делікатно й обережно чекають, поки пройде прохожий.

Я любив дворників, особливо того, який підмітав під балконом жовтенького будинку. Не знаю, який він був зимою, а тепер се був чоловік з дуже розвиненим громадським чуттям. Він ніколи не був сам, — то з покоївкою, то з кухаркою, то ще з якою небудь дамою. Він з приємністю вступав і зі мною в розмови, а

надто після того, як я подарував йому на пам'ять срібного карбованця. Від його я дізнав ся, що панна з балкона була сестра „учителя гімназії“ і жила у його, що у неї був ще один брат, „тарелійський (артилерійський) охвицер“ і що вона сама „дуже приятна баришня“. Але останнє я й без його знав.

Від балкона я йшов далі. Куди? А хіба не все одно? Коли чоловік має повні груди соняшної енергії, йому байдуже, куди йти. Скрізь любо, аби були люди, листя і небо. Бо сонце не люлить покою, воно мусить з людей переходити в листя, з листя в людей, з людини в людину.

Я ходив по садах, вилазив на кручі над Дніпром, дивив ся в зелену низину і синю зверху далечинь і почував, що люди можуть бути щасливі. І коли я забалакував з ними, то ще більш упевняв ся, що се мусить бути, вони вміли гарно посміхатись. Той хто не може бути щасливим, той не може гарно посміхнутись.

А надто в сьому мене переконував Яким. Сей реаліст тепер просто сіяв, як саме сонце. У його була ще більша потреба руху, ніж у мене. Видряпавшись на моє горіще, він вертів ся в йому як перепел у клітці, коли йому покажуть перепелицю. То вигляне з дірки, то сяде, то знов схопить ся, заспіває, одсуне мольберт і весь час говорить, говорить, говорить, говорить. А потім раптом схаменеть ся тикне руку і як той самий перепел, який побачив очиняні дверці клітки, прожогом вилітає з горіща. Куди він бігав? Ей, Якиме! Щось ти став занадто весело пурхахи!

Я почав уже серйозно помічати се за ним. Чи не завелась у його десь перепеличка? Недурно в його пішли усе такі розмови зі мною.

І справді! Раз над вечір Яким задиханий, спітнілий, насичений сонцем, сміхом, рухом викотивсь до мене в „ательє“. Ударившись головою об свою улюблену бантину, він здивовано подививсь на неї, обчистив свій „котелок“ і якимось вертляво підбіг до мене. Я лежав у гамаку.

Антип узяв під козирьок, дзвінко клацнув закаблуками й скрипученьким високим голоском закричав:

— Клянусь дідуньом Ма'сом і бабунею Вене'ою, що ти за'аз підеш зо мною!

Я підвів ся й з інтересом глянув на його. Переді мною стояв панок з задертою головою і гордовитим глуповатим лицем.

— А як не піду? — спитав я з усмішкою.

— То буде об'аза моїй честі. Моя шпага буде обо'оняти її.

І повів рукою на лівий бік, де мусіла висіти його шпага.

Яким „приставляючи“, сам ніколи не сміється, хіба що захоплений чимсь инчим. Тепер він засміявся і схопивши мене за руку, потягнув з гамака.

— Вставай мені зараз. Їдемо на човна. Раз-два! Оп-ля! Ну?

— Куди на човна? Хто?

— На човна на Хрещатик. Там будемо кататись у них по тротуару. Кудиж більше. А хто, питаєш? Собаки, коти, мольберт, гамак, хто-ж їздить на човнах? І ти з ними. Хочеш?

— Ідіот! Та хто їде?

— Їдуть люди. Розумієш?

— Які?

— На щастє не такі, як ти. Їдуть дві панни, одно дама, три кавалєри, ти і я. Задоволений?

Я як раз думав про одну панну. Е, як би вона їхала з нами, я-б нї про що більше не питав.

— Що-ж то за панни? — спитав я без тої бадьорости, з яким він оповідав про них.

Яким коротко і нетерпляче сказав. То були дві курсістки. Кавалєри — два офіцери і один педагог. Дама — жінка педагога. Він, Яким, — через тиждень буде адвокатом, а я — „поет“ і росомеха. От і вся компанія.

— Ну? Ваша милость потребує ще інформацій?

З мене було досить і я почав одягатись. Яким хапливо помагав мені і трохи не задушив краваткою, яку прислужливо запропонував завязати.

Ми пішли по тій улиці, де стояв жовтенький будинок. Я був сьому радий, а чей вона сьогодня стоятиме на балконі.

Нї, її не було.

Але Яким раптом ввійшов в парадні двері сього будиночка і як нї в чім, почав підіймати ся по сходах. От так історія! Ще чого доброго до них веде. А, ей! Та у них же дійсно і офіцер і педагог, „учитель гімназії!“ Я аж став на сходах.

— Чекай, Якиме!

Яким обернувся й здивовано глянув на мене згори вниз.

— А що таке?

Але я вже опам'ятався. Дурниця, — та чого неодмінно вона?

— Нічого, у мене закололо в боці.

— Тьфу! — розсердився Яким, і ще швидче побіг далі.

Коли ми піднялись на саму гору і Яким придушив гудзик електричного дзвінка, я вже був певний, що ми йшли до „неї“.

Хоч на мідній табличці було написано „Сидоръ Ивановичъ Довбня“, я все-таки був певний, що се і її прізвисьце.

Так, се була вона. В сьому, розумієть ся, не було нічого страшного. Але коли ми вийшли, коли мене почали знайомити зо всіма, коли я червоний, як біфштекс, нарешті, одійшов у бік і глянув на неї, — я побачив страшне. Очи її весь час дивились за... Якимом. Вона весь час бризкала сміхом і не одступала од його, вона ждала, ловила його слова і сміялись так, що мені в середині все помертвило. Я нічого не розумів. Власне, я одразу з одного погляду все зрозумів, але все таки, не розумів нічого. Се трапляєть ся.

Мені щось говорив невеличкий, коротко стрижений офіцерчик з білими бровами і гостреньким носиком. Я напружено посміхав ся до його, але нічого не чув до тої пори, поки він не крикнув:

— Клянусь бабуньою Вене'ою і дідуньом Ма'сом, сей художник закоханий! Він нічого не чує. Мої вам г'атуляції!

І він шаркнув переді мною ніжкою. Тоді я трохи схаменув ся. Панночка, яка стояла поруч з офіцериком почервоніла, наче сей унук Марса угадав у кого я був закоханий. (Бідна дівчина, я возненавидів її за то, що вона так само, як і я, була румяна, соломлива і ні з того ні з сього, червоніла до самих вух).

І я і панна почервоніли, кожний, певно, з своїх окремих, власних причин, але і офіцерик та й всі інші зєднали сі причини в одну й почали ся жартити.

А Ліна (так називала ся „вона“) часом позирала на мене й ледве помітно посміхала ся „балконною“ посмішкою. Чи сховала вона, принаймні, від Якіма мої проходки під балконом.

Не знаю. Ні по Ліні, ні по Якимові нічого помітно не було. А не було тому, що вони самі нікого й нічого не помічали. Здавалось, — вони співали якийсь дуєт, зрозумілий тільки їм двом, та й то в хаті, де крім їх немає більш нікого.

Мені хотілось тихесенько пробратись до дверей, сковзнуть у них і зникнуть. Але таке бажання було, розумієть ся, утопією.

Знаючи се, я силкував ся не дивитись на „них“ і зосередить всю свою увагу на інших присутніх. Але, по щирости, се було важко. Вони мене через щось дратували. Другий офіцер нагадував мені голови на вивісках парикмахерів, а галантний був як сам парикмахер. Дівчина мовчки червоніла і на верхній губі їй виступив піт. Се було вже занадто.

Тоді я перевів очі на педагога. Сей не червонів, але від його віяло такою гнітучою, учительською серйозністю, що мені хотілось вирвати з корінем пальму і бити нею його по голові. Він зовсім не посміхався. Кругле, матово-жовте лице його з невеличкими очима мало такий вираз, ніби він весь час ставив нам одмітки. Думки свої він викладав серйозно, докладно і ясно, через що було таке вражіння, ніби перед тобою що хвилини ставляють гладеньку, без найменшої плями стіну. Уявляю яка тоскна, безнадійна тиша панувала в класі на його лекціях.

Мені лишалося дивитись тільки на Антонину Серафимовну. Але й тут було мало заспокоючого. Оскільки чоловік її був обглажений, закруглений і імпонуюче-спокійний, настільки вона була кострубата, неспокійно-жвава, й без причини рухлива. Ся дама вся складалась з безглузвих ліній і виступів; стан був десь на колінях, голова без потреби велика, щоки худорляві, а губи товсті. На носі для чогось пенсне, на шиї англійський комірчик. Вона робила вражіння повітки, куди наскладали без ладу всяких старих, ріжнотоманітних річей.

Я встав і одійшов до вікна. На подвір'ю стояв дворник і, поставивши ногу на перекинute відро, чистив чоботи.

А в кутку Ліна й Яким співали дуєт.

Нарешті ми вийшли. Сонце було вже в вечірній задумі. Шибки горіли нестерпним оранжевим вогнем. Лиця прохожих були теж оранжеві. Небо погустішало і присунулось низче. На землю обережно спадав теплий, пахучий вечір.

Ми взяли чотирі звощики. Сидор Іванович спочатку хотів узяти три, його пробували переконати, що три мало, але він серйозно і докладно розбив всі аргументи і довів, що три звощики коштуватимуть дешевше ніж чотирі. І як би хоч один звощик згодився везти по три чоловіка, — так би й вийшло. Але ні один не хотів сього і тому Сидор Іванович мусів скоритися необхідності. Але коли звощики заправили „скажені“ (як висловила Антонина Серафимовна) цїни, — Сидір Іванович уже не міг скоритись. Він не захвилювався, не сплескував руками, як його дружина, а поважно й безстрастно, немов виправляючи зшитки учеників, почав торгувати ся.

Круг нас уже зібрались аматори вуличних дебатів і подій, а знизу вулиці поспішно йшов поліцай. Тоді Яким і Сергій Іванович вмішались і покінчили справу.

Але поки се сталося, офіцер-красунь посадив Ліну на віз.

ЛНВістник 1912, кн. V.

14

ника і поїхав. Ми помітили се тільки тоді, як поперед нас продзвенів її голос. Вона з усиллем озиралась до нас і кивала Якимови з одчаєм в очах. Тоді Яким пихнув одного з візників кулаком у зад, схопив мене за руку, посадив і ми поїхали.

Я корив ся всьому мовчки,—і дебатам з візниками, і цікавості прохожих і поводженню Якіма. Мене займало щось инше. Коли я вийшов на вулицю і глянув на небо, на залиті сонцем вершки дерев, на палаючі вікна, — я помітив, що в природі сталась якась зміна. Се була вже не та природа, яку я лишив, вступаючи на ганок жовтенького домику. І дерева, і небо, і домик, і сонце все було те саме, але не таке. Вони стали простіші, старіші, звичайніші. Фарби стали блідніші, потертіші, лінії виразніші. Так буває, як дивиш ся на фотографії якийсь краєвид, а потім глянеш простим оком. І від сього чи від чого иншого я почув себе раптом самотним, стало скучно і пусто. Їхати не хотілось на Дніпро — але й до-дому не тягнуло, горіще здавалось таким брудним, порожнім, глупим.

Раптом Яким сильно обняв мене за стан, притулив до себе і трохи ніяково, з здержаною радістю запитав:

— Ну, поете, що скажеш про се? Га?

Мені для якогось чорта забилося серце. Я знав, що він говорив, але спитав:

— Про що саме?

— Про Антонїну Серафимовну. Правда, чудесна жінка?

Я проти волі глянув скося в лице Антипа. Чи від сонця, чи чого иншого, воно здало ся мені таким сміючим і лукавим, що я поспішив перевести погляд на синю, полинялу спину візника.

— Чого-ж ти не відповідаєш? Та що з тобою? Чого ти такий?

— Мені голова заболіла, — сказав я і навіть приклав руку до лоба.

Він повірив, але не зрозумів мене, — в такому стані, як був він, звичайно, ніяких болів не розуміють.

— Пройде на Дніпрі.

Я нічого не одповів. Якимови не сиділось. Він весь час перехиляв ся і з-за спини візника дивив ся вперед, де їхали красунь-офіцер і Ліна.

Потім знов повернув ся до мене, обняв і почав говорити про те, — про що йому, видно, весь час хотілось зо мною говорити.

Почав він з попередження, щоб я не дивувався його поводженню за останній час, — в його життя сталась одна дуже важна подія. А саме: він розпочав будувати свій „будинок“.

— Ти пам'ятаєш, ми раз з тобою говорили про се?

Я мовчки хитнув головою, неодривно держучи очі — на таблиці з такою цін.

Так от співробітником в цьому будівництві є Ліна. Се чудова дівчина, се натура така, які родять ся раз в століття.

Разом з сміливістю, одважністю, силою волі у неї стільки ще дитячої ніжності, безпорадності, що зворушує аж до сліз.

Я штовхнув візника і сказав їхати швидче.

Візник байдуже покрутив над конячинкою батогом, а Яким заговорив далі.

Родичі її теж чудові люди. Брат людина поважна, інтелігентна. Вважає себе марксистом, колись навіть видав за кордоном есековську брошуру і промовляв на мітингах. Тепер він трохи при-таїв ся, але се цілком зрозуміло. У всякому разі се чоловік щиро ідейний, поступовий, без міщанських забобонів.

І він, Яким, і Ліна сподівають ся від його підтримки й допомоги в будівництві будинку. Єдине, що можна б закинути Сидору Івановичу, се те, що він дуже багато пише. Він пише вірши, драми, повісти, оповідання, наукові статті, романи, популярні брошури, псалми, байки, оди, афоризми. Але й себ не така ще біда, коли б їх можна було не читати. А то треба читати, читання ж його віршів дуже багато сил однімає. Прочитавши сотню - другу рядків його поем, чоловік себе почуває так, ніби обїв ся гливким хлібом.

Але коли Ліна буде жити з ним з Антипом, се можна буде якось урегулювати.

Я знов пихнув візника, сей ідіот думав, що може нас везти, як молоко, візник знов покрутив батіжком, навіть не повернувшись до мене.

Антоніна Серафимовна теж прекрасна жінка. Вона правда трохи зловживає самоаналізом. На її думку, дійсно інтелігентний чоловік, мусить мати розвинені чуття самоаналізу. Без цього не може бути дійсної етики. Ну, се хто його зна.

Се філософське питання і досить складне, але річ в тім, що Антоніна Серафимовна жінка ідейна і розуміє вагу свідомого будівництва свого щастя. Се найголовніше.

Другий брат, хлопчина не дуже серйозний, але милий і товариський. Крім того артилерист, а там народ усе більш-менш освічений.

Вони всі знають його, Якимові погляди на шлюб, на сім'ю і

хоча трохи сперечають ся, але сі суперечки не заважають їм дуже симпатично й приязно ставитись до його. Можна навіть сказати, що на його дивлять ся, як на нареченого Ліни. Що ж, се в дійсности так і є, хоч ніхто ніколи й не „нарекав“ його так. Се й краще. Власне, в сьому й є вся річ, щоб все складалось природно, необхідно, щоб се була не формальність, а результат вільного, глибокого чуття і розуму. Ліна з сим цілком погоджуєть ся. Взагалі, що до Ліни, то все ж таки треба дивуватись, як дівчина вихована на старих традиціях одним своїм здоровим чуттем істини урозуміла його! Інтуїція у сеї дівчини надзвичайна. А яка ніжність, яка одважність! Вона згодна на всякі страждання, щоб...

Тут я раптом зупинив візника вистрибнув і простягнув руку Якимови.

— Що се значить?! — широко подивив ся він на мене.

— Прости мене... мені так болить голова, що я ніяк не можу їхати. Попрохай за мене вибачення у компанії і їдь сам... Прощай!

І я хутко пішов у бічну вуличку. Я чув як Яким щось кричав до мене, але я не озирав ся. Потім почув ся грохот колес, — він поїхав далі. Напевне, лаяв ся страшенно.

А я прийшов до дому ліг не роздягаючись на свій гамак і пролежав так до самого світу.

Яким на другий день забіг до мене, неуважно спитав про мою голову, вилаяв, назвав „поетом“ і радісно заклопотаний побіг знов.

Так він забігав доволі часто, але я бачив, що йому зовсім не одвідати мене треба було, а просто спочинути на хвилину від тих почувань які душили його дні і ночі. Але се йому мало вдавалось. Вони клубились в йому без перестанку і що хвилина, як вулкани, вибухали то в одному місці то в другому.

З його незязних оповідань різних „приставлень!“ я знав що він готує гніздечко. Се була квартира з чотирьох кімнат. Менше ніяк не можна. Одна — кабінет, де він прийматиме клієнтів. Друга їдальня. Без їдальні ніяк не можливо, тут хоч як собі хоч. Потім треба вітальню. Прийде, наприклад один клієнт, а він, Яким, зайнятий у сей час з другим. Де тому почекать? У вітальні. Ну, і нарешті — треба ж і спати десь.

Взагалі ж, се не така проста річ, — квартира, — як здаєть ся. Чи знаю я, наприклад, що таке „трушляк?“ Ні? Ага, а таких трушляків йому, Якимови, доводить ся купувати кожний день. Довб-

ні про сі приготування нічого не знали, отже треба було робити все самим. А Ліна знає, що таке трушляк стільки ж, як і він. От і маєш. Помагає Анна Кондратовна Піднебесненська, але вона дуже занята. Довбні ж не знають тому, що се буде для них сюрприз. А потім гроші. Гроші плывуть, як потоки з гір. З позичених п'яти тисяч лишається всього якась тисяча.

Я слухав Якіма уважно, в той же час не одриваючись від роботи. З мене дивним способом злізла, як з гадюки весною стара шкура, моя лїнь. Я міг працювати з ранку до вечора. Всякі дурноваті настрої, які були результатом лїні, зникли. Якимів вулканичний стан мене не зачіпав і цікавив так, як і всякий инчий. Я був такий зайнятий, що навіть не міг вибрати вільну годину піти з Якимом на його квартиру або до Добнів, які вже дивувались, чому і не прихожу. Яким уже і лаяв мене і серйозно сердився, ображався, але я просто не мав часу. Удень я сидів з палітрою в руках, а ввечері був такий зтомлений, що мусів рано лягати спати.

Але раз усе таки мусів піти, бо за мною, на моє горище прийшла сама Ліна. Було б уже неделікатно, як би я й тепер одмовився. Я пішов.

Якіма, дійсно, всі мали за нареченого. Але нареченого не формально, а по суті. Діти Добнів досить удачні копії з Сидора Івановича, майже весь вечір по черзі висіли на шиї Якіма Григоровича; Антонїна Серафимовна підкладала Якимові Григоровичу найсмачніші шматки за вечером; Василь Іванович (артилерист) в вільні хвилини коли на Якимові Григоровичу не висіли маленькі Добвні, брав його за стан і, присягаючись дідуньом Марсом та бабунєю Венерою оповідав йому добірні военні анекдоти. Навіть Сидір Іванович, говорячи до Якіма, декільки раз посміхнувся. А після вечері читаючи віршовану поему про Володимира Мономаха, весь час сидів лицем до Якіма Григоровича.

Я вже не кажу про Ліну, яка навіть ріжучи м'ясо у себе на тарільці, не зводила очей з Кими (Якіма Григоровича).

Я цілком розумів кроткий і покірливий вигляд Якіма, його зтомлену посмішку і деяку апатію в голосі, коли він одривав з своєї шиї цупкі руки кріхоток—Добнів.

Але, не дивлячись на се, коли я прийшов на своє горище, воно здалося мені якимсь похмурим сїдалем. Не запалюючи недогарка свічки, я лїг у свій гамак і, гойдаючись як в колисці, довго лежав і дивився у небо. У кутку шаруділи, пищали й билися миші. А в голові також, як миші, пищали й шкрябали серце думки.

Мусів я й квартиру подивитись, — сього захотіла Ліна. Вона знов прийшла в моє ательє, знов поначіплювала собі на капелюх кавутиння, трохи не сіла на палітру, лишила по всіх кутках свій здержаний, лукавий, сміх — і таки повела мене дивитись „гніздечко“.

Мені показували трушляки, якісь бокальчики, чудесний письмений стіл, шезлонг. Звонили в електричний дзвоник, очиняли й зачиняли вікна з особливими зачіпками. (Тільки на двері спальні вони показали дуже не уважно і сказавши лиш „а се спальня“ зараз же пішли далі).

— Правда, гарно? — що хвилини питала у мене Ліна і при сьому дивилась на Якіма.

А Яким „приставляв“ поважного, але дуже короткозорого добродія. Він натикав ся на меблі і ввічливо простягав їм руку, щоб поздоровкатись. Потім злегка конфузив ся й спішив ще більшою поважністю замаскувати непорозуміння. І коли у його виходило се художественно, Ліна, сміючись, брала його за руку і вдячно злегка пригорталась до його.

Я в такі хвилини дуже уважно розглядав хитрі визерунки на спинці кресла або узори на скатіртті і через те не бачив, як реагував на те Яким.

У той день я працював до самого вечора, не одриваючи очей від картини, а ввечері пішов в аптеку сказав дати мені сонних порошків дві дози і випив їх зразу. Через чверть години я спав як тяжко п'яний.

На другий день боліла голова, але я вже міг працювати з паузами.

Так минуло кілька днів. Яким забігав рідше, бо настав день, коли Ліна мала перейти вже в „гніздечко“. Вигляд у нареченого тепер був такий, як у порядних хазяйок перед Великоднем. Він що хвилини щось підраховував, ворухив губами, на питання повертав голову, але дивив ся безглуздим і невидючим поглядом; потім несподівано зривав ся з місця і біг кудись. Останні дні, коли він приходив, я рже навіть не здоровкав ся з ним і працював собі так, немов коло дірки сів горобець, з яким все одно не розбалакаєш ся.

Але раз Яким прийшов цілком инчий. Звичайно, я ще тоді як він був на драбині, чув його кроки, поспішні, хапкі, енергічні. В дверцях горіща він уже лаяв ся або кричав що небудь.

Тепер він прийшов, сів і почав мовчки стукати палічкою по підшві свого черевика. Я скося подивив ся на його, — брови на-

хмурені, очі злі; на губах негарна посмішка. Зпочатку, я подумав, що він „приставляє“. Але він раптово встав, підійшов до дїрки і повернувся до мене спиною. Потім, постоявши так, голосно хмикнув і сів знов на сволок.

— Трошки несподівано — вмиль промовив він.

Я не зводив з його очей. Зустрівши мій чекаючий погляд, він одсунув капелюх назад, витер піт і сказав:

— Як ти думаєш, що про мене думають Довбні?

Я навіть палїтру поклав і спитав:

— Як ще думають? Які Довбні?

Антип розсердився:

— Ой, слухай, не доводь мене своїми питаннями до бажання кинутись униз головою. „Які Довбні“. Довбні, як Довбні. Іменно, довбні!.. Ти знаєш, що вони думають? Що я хочу взяти Ліну на содержанїє... Розумієш?

Я хотїв був теж розсердитись, але те, що він сказав ошелешило мене. Як? Через що? На яких підставах?

На таких підставах, що він, Яким, не хотїв вінчатись з Лінею. Вона не витримала проговорила і тепер у них цілий скандал. Виявляється, що вони чудесно знали про всі приготування, наводили про його скрізь справки, довідались навіть про багату тітку, яка має zostавити йому, Якимови, наслідство і вже обговорили, в якій церкві, коли і як буде вінчання.

Але почувши, що вінчання не буде, обурились до того, що артилерист трохи не послав йому, Якимови, виклик на дуель. І се після тих розмов про вільний шлюб, в яких вони виявляли стільки лібералїзму, інтелїгентности!

— Слухай, голубе! — раптом підвівся Яким і для чогось взяв у мене з рук квачика. — Я маю до тебе прохання. Се явне непорозуміння і більше нічого. Тут якась ерунда. Знаєш що? Піди до Сидора Івановича і поговори з ним, як мій друг. Розумієш? Виясни ти йому, що тут діло не в демонстрації. Вони думають, що ми хочемо робити якусь демонстрацію, фарс показувати. Чи ніби пропаганду якусь. А артилерист певний, що я беру її на содержанїє. Нну!?!.. Виясни ти сим довбням, що нічого подібного немає. Я не можу з ними говорити. Мені хочеться взяти Сидора Івановича за ноги і товкти його головою об стїну. Ради бога, голубе, урятуй мене від уголовного злочинства... З артилеристом не балакай. Сей йолоп гадає, що я можу, розумієш, можу прийняти його виклик! Ну, подумай. Вірять дурень, серйозно вірять, що я можу боротись з ним сим офіцерським способом... Ну, підеш? Га?

— А Ліна сама як до сього ставить ся? — не дивлячись на Якима, спитав я.

— Ліна готова кожної хвилини плюнуть на них. Але, розумієть ся, хочеть ся, щоб без зайвих непотрібних неприємностей... Потім ось ще що...

Тут Яким нахилив трохи голову і почав колупати палічкою глиняну підлогу горіща.

— Вони там думають, що... Ну, одним словом, коли прийдець ся, можеш сказати їм, що Ліна все одно вже моя жінка... І коли б я хотів, як каже той дурник, дурити, то міг би не затівали всього сього, а просто подурити ще трохи й покинути, як роблять офіцери. Спокійніше було б.

Я одвернув ся взяв квачики і почав їх витирати. Але руки мені дріжали і я поклав їх назад.

— Підеш, Василю?

Я прокашляв ся, бо бояв ся, що мій голос буде хрипкий і ненатуральний.

— А се поможе? — спитав я.

— Може, поможе. Вони знають, що ти мій близький чоловік. Потім ти їм подобав ся. Ну, взагалі... свідком чи що будеш...

— Я піти можу, але... Я сумніваюсь, Антипе. Раз вони так думають, а ти так, то тут уже нічого не зробиш.

— Та ідіоти вони, чорт би їх взяв! — вмить спалахнув Яким. — Яке вони мають право мішатись в наше життя!

— Право родичів Ліни... Вони бажають їй щастя...

— Ну, їхнє щасте відоме!..

— Твое також відоме...

В мені вже прокидалось роздратованне. Сей чоловік уявляв, що життя — то якийсь ряд експериментів. Та з своїм життям усе можна виробляти, але до чужого б можна поставитись уважніше.

Яким насунув капелюх на лоба і холодніше спитав:

— Ти скажи, можеш піти чи ні?

Я також суховато одповів...

— Я сказав, що піти можу, але то ні до чого не приведе. Чому ти не хочеш вінчати ся? Се ж глупо Якиме, як що серйозно говорити. Кожний чудесно розуміє, що се порожня формальність. І на віщо за дурницю якусь учиняти цілі драми. Се моя думка, а піти я можу.

Яким раптом простягнув руку й сказав:

— Прощай.

Мені зробилось трохи ніяково, — Ліна ще може подумати, що я з ревности не пішов. І я розсердив ся.

— Та чекай! Коли ти хочеш, щоб я за тебе говорив, то мушу ж я знати, що ти думаєш. Так чи ні?

Яким трохи помовчав і почав вияснити, що він думає. Але се було все те саме: свобода, рівність, незалежність жінчини, вільна праця, будівництво і т. д.

Поки він говорив, я почув, що мені при думці про побачення з Ліною без Якіма — (а побачити її я повинен був) знов зявилося незрозуміле хвилювання і неодчіпна згадка про одну обставину з усеї сеї історії. А саме: чому Ліна й досі не сказала Якимови про моє гуляння під балконом? Адже ж вона не могла не бачити, чого я гуляв? Посміхалась же вона до когось? Хай се не до мене, але все ж таки я викликав сю посмішку. Як же пояснити се мовчання? Тайна зо мною від Якіма?

Що могло вийти з сеї тайни й навіщо мені треба було переконувати ся в її істнуванні, я ясно не міг сказати самому собі. І перше я з соромом відганяв од себе сі думки. А тепер роздратованне на Якіма немов дало мені право не бороти ся з ними.

Яким на улиці сказав, що мене на балконі піджидатиме Ліна. Так вони умовились, як він ішов до мене. Я мовчки й серйозно хитнув головою, попрощав ся з Якимом, з котрим мав стрінутись на бульварі й пішов до Довбнів.

Доручення Якіма я постановив виконати сумлінно, яко мога об'єктивніше переказавши його погляди й наміри.

Постановивши се, я вже про Якіма не думав. Мою увагу цілком забрала Ліна: яка вона буде зо мною, коли я нагадаю їй про той час, як вона колись, бачучи мене, тонко й лукаво посміхала ся?

Але Ліни на балконі не було. Я пройшов ся раз, другий, третій, — вона не з'являлась. Тоді я пішов просто в квартиру до них.

Двері були в сїни чомусь не зачинені. Чи не виглядала вона мене звідси?

За дверима десь у кімнатах чулась голосна балачка. Я тихо ввійшов у сїни і кашлянув. Зараз вибіжить Ліна і в напівтьмі сїней блиснуть її міндальні милуючі очі.

Але ніхто не вибігав, а з сусідньої хати виразно доносилась до мене розмова. Я проти волі прислухав ся.—

— Ти сам пришелепуватий! Як би у тебе було хоч на крихту самоаналізу, ти побачив би, що ти просто скот. Грубий неделкатний скот. Ти — тиран. Ти вимучив усіх нас...

Голос був Антоніни Серафимовни піднятий тона на три вище звичайного.

І зараз же зачув ся розварений баритон Сидора Івановича:

— Я тобі сто двадцятий раз кажу, що ти дурепа, хоч би у тебе був розпроаналіз. Хто тебе просив говорити їй? Хто? Я тобі раз сказав...

— Ти сам їй сказав! Дурню товстолобий! Знаєш ти се чи ні?

— Не лай ся!

— Дурень! Довбня!

— Не лай ся кажу!!

— Не боюсь я тебе...

Зачув ся дитячий різногolosий плач, який, очевидно, довершив терпіння Сидора Івановича. Донеслись звуки липасів і вереск дітей. Кого бив Сидір Іванович, дітей чи кого инчого, я не довідав ся, бо поспішив знов вийти на сходи. Постоявши трохи, я причинив двері і подзвонив. Через якийсь мент швидко затупали чийсь ноги і двері одчинились.

Стояла Ліна. Вона була схвильована, очі були чудні, немов тільки що плакала.

— А, се ви? Ну входте... Тільки я думаю, що нічого не допоможе. Я зараз скажу брату...

Було ясно, що я прийшов не в пору. Я не успів нічого сказати, як вона вже вийшла. За дверима було тихо, тільки десь здалеку, як писк комаря чув ся дитячий плач.

Мені хотілось зачинити двері і втікти. Я сам бачив, що допущення Якими просто дурне. Але тікати було пізно.

Ліна покликала мене й провела в кабінет. Сидір Іванович стояв біля столу, спершись на його кулаками, як то роблять оратори перед промовою. Він сухо привітав ся зо мною й мовчки показав на стілець. Ліна вийшла.

Я почервонів, трохи змішав ся, але зараз же приступив до справи. Сидір Іванович також сів і слухав мене так, немов я оповідав йому з лекції. Яку одмітку я дістану, по лиці його не можна було вгадати, — воно було непорушне й непрогляне, як булка.

На при кінці своєї оборонної промови я розпалив ся і вуха мої, як звичайно, горіли. Але я був задоволений: коли Ліна чула під дверима, вона мені ні в чим докорити не могла.

Сидір Іванович слухав з тим же виглядом і часом ворухив пальцями білої і пухкої руки, пошкожої на ще не спечений шматок тіста. Коли я скінчив, він промовив „так“ і зробив невеличку паузу, ніби даючи мені час спочинути.

Потім почав викладати свій погляд на сю справу. Поскаржитись на неточність його викладу я не міг. Воно, напевне, відпові-

дало, всім правилам риторіки — здавалося, він знав про мій прихід і, зарані наготовив свою відповідь. А в чому вона була, тому слідує пункти.

Перше. Яким Григорович добродій Чепурківський образив всю родину Довбнів. Допустивши навіть, що він не має на меті обдурити Ліну, все ж таки його бажання, демонстративне бажання не вінчатись є образою для всіх, хто вінчався, а, значить, і для родини Довбнів. Своім вчинком добродій Чепурківський ніби докоряє всім вінчаним, навчає їх і обвинуває.

Друге. Наміри й ідеї д. Чепурківського ані трішки не нові. Кожна ідейна й поступова людина поділяє їх. Але проводяться в житті ці ідеї не так, як гадає собі д. Чепурківський. Хай він уважно погляне навкруги і задумається у той непохитний факт, що всі видатні й передові люди, люди науки, як — професори, вчителі, лікарі, навіть громадські діячі, революціонери й борці за нове життя, — (він підкреслив ці слова) — всі вінчаються. Невже д. Чепурківський думає, що він краще за всіх цих людей.

По третє, нарешті, щастя родини не залежить від форми шлюбу, церковна вона чи яка инча, доказом чому можуть служити многі приклади. В данному вже випадку упертість Якіма Григоровича може спричинитись до великого горя стареньких батьків Ліни, які живуть на провінції. А їй самій дасть тисячі образ і неприємностей.

Правду сказати, коли б се говорив хто инчий і не в такій формі, я б, розуміється, цілком щиро й навіть гаряче зо всім погодився. Але Сидір Іванович розхолоджував настрої.

За третім пунктом, — нема ніякого сумніву — повинен був піти четвертий, а там і п'ятий, але сьому на перешкоді стала Антоніна Серафимовна.

Вона без стуку увійшла з других дверей і з сумним, та надзвичайно кротким виглядом підійшла до мене.

Сидор Іванович замовк, нахмурився і тихо сказав:

— Ми, Антоніно, заняті.

Антоніна Серафимовна навіть не глянула в його бік. Вона взяла мене за руку й дивлячись мені в лице страдальчеським кротким поглядом з де-якою урочистістю заговорила:

— Василю... Василю... Вибачте, як по батькові?

— Андрієвич — підказав я.

— Василю Андрієвичу! Перекажіть йому, що я його прощаю...

— Антоніно! — незадоволено й сердито перебив її Сидор Іванович.

— Дайте мені спокій — на пів повернулась до його Антоніна Серафимовна.

— Перекажіть йому, що я його прощаю. Скажіть, що я любила його, як мати, сестра. І люблю все ж таки й тепер. Скажіть.

— Антоніно!

— Дайте мені спокій, прошу я вас — з натиском сказала Антоніна Серафимовна і вже з менчою кротістю.

Сидір Іванович різко пересунув бідні зшитки й здасть ся щось прошепотів про себе.

— ...Скажіть йому, що я маю надію, що наш милий Кима все ж таки... не зрадить своїй добрій, прекрасній натурі. Чуттє аналізу підкаже йому дійсний шлях.

Сидор Іванович підвів ся, взяв Антоніну Серафимовну за руку й хотів одвести вбік. Але від сього вийшов цілком несподіваний наслідок. Тільки Сидір Іванович торкнув ся Антоніни Серафимовни, як вона вся здригнулась і сильно шарпнула свою руку назад. І в той же мент з усього розгону оперіщила мене по перебісню. Мені посипались іскри з очей і полились сльози, а по черепу пройшов гострий колючий біль. Я вже більш нічого не чув. Здасть ся Антоніна Серафимовна з жахом вибачалась, здасть ся вони лаялись і знов щось говорили до мене.

Я не слухав, встав і, ледве розбіраючи крізь сльози дорогу вийшов з тої хати. Але мене зупинили, посадили, десь взялась Ліна з мокрою хусточкою, почала її класти на очі, позбігались діти з кухні визирала покоївка. Круг мене завела ся шамотня, крик, лайка, писк дітей, яких виводили з хати. Я сидів червоний, злий, і від всеї душі кляв Якіма.

Через пів години заплаканий з червоними очима я холодно переказував нареченному результат своєї місії. Він стояв і слухав мене з усмішкою. Кінець розвеселив його зовсім. Він похляскав мене рукою по плечі, завірив мене що „до весіля заживе“ й попрощав ся, нічого не сказавши про свої наміри.

(Докінчення буде).

Історія Якимового будинку¹⁾.

Кінчилось тим, чого й треба було чекати, — Ліна переїхала в гніздечко без дозволу брата. Антоніна Серафимовна почала тайно ходити до них і сі дні як казав Яким, були днями печалі й воздыханія. Вона приходила з обиженням, але прощаючим лицем, на всі предмети дивилась з сумом, немов бачила їх майбутню гірку долю, і весь час зітхала. Але ж як людина добра, вона не могла байдуже дивитись на погибель близьких людей і старалась помагати їм, чим могла. Вона наводила контроль над прислугою, бо кожна кухарка чи покоївка, то перший внутрішній ворог кожного хазяйства. Вона журила Ліну за легковажність в зносінах з модистками, булочниками, крамарями. А особливо вона старалась урятувати молодих людей від того шляху, на який ступив в своїй адвокатській діяльності Яким і тягнув за собою Ліну.

Власне вона мала велику рацію.

Річ в тім, що сей комік і в адвокатурі зумів знайти можливість проявити свою експериментаторську натуру. На його думку — адвокати се звощики. Закон се — велике місто, а статті й параграфи його се — вулиці й переулки. Десь у городі єсть пункт, який називаєть ся Правда. Хто перший прибіжить до сього пункта, того й правда. Звичайно, що той швидче побіжить, хто візьме кращого звощика, який має доброго коня і знає всі заковулки й переулки. А хто може взяти кращого звощика? Той, хто гроші має. Хто ж не має той або на шкапині їде або пішки плентаєть ся. І, розумієть ся, програє.

І от сей філософ рішив робити такий есперимент. А ну, що вийде, як він звощик — Яким почне возити тих, хто не може добре платити? Угадати, що могло вийти з того, зовсім не трудно. Перш усього розумієть ся те, що звощик — Яким возив би тільки мужиків, міщанчиків, дрібних випадкових злодіїв, робітників, копійчаних простітуток, босяків.

І хто знає, чи далеко б він заїхав з такими пасажирами?

І, само собою, що Антоніна Серафимовна не могла спокійно дивитись на таку їзду і робила все, що було в її силі, щоб одвернути його від сього експерименту. Але то не так легко було. Спра-

¹⁾ Докінчення, див. V кн. ЛНВ.

ва ускладнялась ще тим, що до своєї забавки він притягнув і Ліну. Замість того, щоб дбати про хазяйство, займатись музикою, літературою, вона стала готуватись на його помішника. Читала юридичні книжки, ходила в суд з Якимом, писала його папери. Те, що у них у вітальні завжди товклись якісь темні, підозрілі постати, її тільки забавляло. Уже пропали з столу вазочка, альбом, їх то необхідно. В квартирі завжди регіт, крик, спів. Се була не канцелярія адвоката, а дитяча кімната, де двоє дітей грають ся в „присяжного повіреного“.

Дійсно, все їхнє життя мало характер якоїсь гри, забавки. Починаючи з реготух кухарки Теклі, та покоївки Даші, яких вони підібрали під свій стиль і кінчаючи комічними „клієнтами“, се було все не серйозне, не сталє, не похоче на те, що звичайно бачиш у поважних людей з поважною справою. Який би молодий не був адвокат, у нього прийомній, чи в кабінеті завжди почувається ся певна строгість, імпозантність, навіть торжественність. Клієнт чує себе як перед сповіддю в церкві. Навіть обстановка відповідна до того, — скрізь поважні томи книжок, з законами, купи паперів, які небудь прєспапє, нагадуючі правосудє, строгі гравюри, важкі портєри.

У сих же дітей нічого подібного не було. З клієнтами вони балакали, як з Дашою, зі мною, з Антоніною Сєрафимовною; в хатах було занадто багато сонця, скрізь квітки, навіть в кабінеті на столі; томи законів хоч і стояли у шафі, але ніякого імпозантного вражіння не робили.

Я певний, що як би Яким не вигравав так удачно справ, то й сї б „пасажари“ перестали їздити на йому до „правди“ Занадто вже просто і легко все се вони виробляли.

Не кажучи про Антоніну Сєрафимовну, навіть я не міг видержати і де кілька раз заговорював з ними про се. Але вони були неможливі. Вони нічого не чули, вони були повні всяких судових подій і вражінь. Замість серйозної балачки Яким починав „приставляти“ то прокурора, то оборонців, то підсудних.

Ліна дивилась на його захоплєнними очима і ляскала в долоні. А потім вони обое зривались з місця і починали співати комічні дуєти.

Антоніна Сєрафимовна безнадійно поглядала на них, витирала сльози і йшла до дому.

І як тільки вона виходила, вони ставали трошки поважніщі. Ліна зараз же починала оповідать, як Антоніна Сєрафимовна умовляла її „вплинуть“ на Якіма Григоровича. Серце, мовляв у

його добре, але немає ніякого чуття самоаналізу. Се його погубить.

Потім переказувала, як її зустріла подруга і шопотом спитала, чи правда, що вона так живе з Чепурківським.

Ся тема була найчастіща у Ліни. Не було того дня, коли я приходив до них, щоб вона не розказала той чи інший випадок. Вчора її зустрів бувший видатний есдек і надзвичайно обережно та занадто ввічливо балакав з нею. А позавчора в трамваї їхала разом з своєю колишньою клясною дамою і та весь час бігала очима й червоніла.

Траплялись комічні випадки з почтальонами, які ніяк не могли звикнути до того, що вона може приймать Якимові листи. Іноді й Яким картинно представляв хазяїна дома, з хитренькою й розуміючою посмішкою задавав питання про Ліну.

Ліна дуже весело сміялась. Мені часом здавалось, що навіть занадто весело.

Але мабуть, то мені тільки здавалось, бо я не бачив її лица в такі хвилини.

Я на неї дуже рідко дивився. — Я боявся, що в моєму погляді прогляне що небудь образливе для неї, — їй же все здавалось, що на неї тепер всі чоловіки якось особливо подивляються. І хоч се їй було цілком байдуже, навіть смішно, але я не хотів щоб вона про мене се говорила.

Тільки коли я був певний, що вона мене не бачить, тоді дивився. І справді, тепер вона була далеко краще, ніж раніше. Вперед вона носила блюзки з оголеною шиєю, і здавалась невинною дівчинкою, тепер почала носити білі комірчики з червоною довгою до пояса краваткою. В білій і чистій, як цвіт, сукні, з червоною квіткою в пишному чорно-блискучому волоссі, з яскраво-червоними губами і билими, рівними зубами, — вона давала вражіння сонця, гарячої крові, руху, кипіння.

І, дійсно, вона ніколи не сиділа спокійно. То щось хапливо, заклопотано шукала в товстих книжках, то збиралась кудись бігти, то оповідала що небудь соняшне, гаряче. І завжди вольно чи невольно мала на увазі Якіма. Здавалось, вона підбирала кожне слово, кожне чуття своє, кожний рух, щоб подобатись тільки йому. Коли Яким се мав на увазі не бажаючи вінчатись і ставляючи перед нею погрозу в усяку хвилину покинуть її, то він свого досяг. І признаюсь, я проти волі почув заздрість до його. Не злу, а сумну, тоскную заздрість, таку, яка бувала, наприклад, коли я, дивився з дірки мого горіща на неосяжний, голубий і зелений простір неба й землі.

Правду сказати, ся тоска почала до мене де далі то все частіше зазирати. Весна вже визріла в літо. Горище моє стало нестерпним і я мусів з десятої години вже тікати з його і йти в сади, на Дніпро. Але скрізь уже фарби погустішали, посіріли. На листях лежав порошок і коли я приходив увечері додому, він був у мене на черевиках, на зубах, у вухах. Горище все більш і більш ставало для мене порожнім, брудним і писк мишей наганяв думки про самотність, непотрібність мого існування.

Особливо се бувало, як я приходив від Якима й Ліни, до яких я вже присягав ся собі не ходити. Але що те присягання?

І раптом я дістав звістку з мого містечка, де я родив ся, що помер мій дядько і лишив мені разом з другими наслідниками цілу тисячу рублів! Дядько сей торгував віровками, дьогтем, милом і завжди в споминах моїх пригадував ся мені неодмінно з запахом всіх сих предметів.

Діставши сю сумно-чудову звістку, я згадав руду, товстеньку постать мого чудесного родича, деревляну підлогу „лавки“ з плямами від нафти і дьогтю, мотки вірвовок, батогів, шлей, які висіли перед дверима магазинів, і подивувався долі, яка чудесним способом може перетворити такі прості речі в фарби, сонце, радість. (Бо я вже зразу постановив на сю тисячу їхати в Італію і серйозно студіювати італійських майстрів).

За два-три дні я зібрав ся, затулив по умові дірку залізом, попрощав ся з Лінею й Якимом, останній раз обійшов мої закутки на Дніпрі й поїхав у своє містечко.

А ще через два тижні я уже сидів на Фіезоле і дивив ся на кокетливу Флоренцію. Я тільки що дістав від Ліни й Якима картку з малюнком сільського адвоката. Під адвокатом було підписано „Яким через десять років“. І тут же: „Привіт Флоренції від далеких варварів“.

Ся картка викликала в мені забиті шумом європейських вакзалів, отелів, улиць, картини недавно минулого. В уяві встала біла сукня, червона краватка смугляві щоки і сонце на підлозі ідальні. Ніжний, солодкий сум обгорнув мене.

Внизу білими камінчиками розсипались вілли Флоренції. Бургриста, поломана далечінь покрила ся легкою, синьоватою мрякою. Було похуже на те, як курець пустить дим на рукав і він стелеть ся сизими волокнистими хмарками. Скрізь, як поодрізувані чуби часів Гоголя, стоять непорушні кіпаріси, немов стережуть отари сірих, дрібненьких маслин.

Обгорнутий сумом я сидів, дивився на кіпариси і згадував Дніпро, горіще, балкон, експерименти Якима. І сама собою душа моя посміхалася любовною, розуміючою посмішкою. В ту хвилину мені здавалося, що я зрозумів Якима і Ліну, зрозумів Сидора Івановича, його жінку, навіть брата його.

З Флоренції я поїхав в Пізу, Мілан, Рим, Неаполь. Скрізь я тинявся по музеях, церквах, галереях і весь був повний ними. Мені снились фрески, полуплені стіни, довгі коридори з нішами, в яких стоять постаті з одбитими руками. В моїх чуттях, запасі знань, артистичних поняттях запанував хаос. Я так з ним і ходив, не маючи спромоги дати йому якийсь лад. І мені було любо так. Я рішив нічого не робити і се надавало моїм переживанням кольор вічного свята.

Від Якима і Ліни я час від часу діставав листи. В них була та сама радість, заклопотаність і якась напруженість. Один раз вони написали, що помирилися з Сидором Івановичем і артилеристом, які тепер почали бувати у них. Взагалі гостей стало у них більше. Се вимагає трошки грошей, а „клієнти“ щось не багато дають. З сього приводу, мабуть, у них уже почалися дебати, бо один раз Ліна приписала, що Яким згодився взяти діло одної фірми, яке повинно дати стільки грошей, що й вони зможуть поїхати в Рим (Я був тоді в Римі).

Після того я щось місяців три не мав від них довгих листів. Присилали іноді картки, але з них нічого не можна було дізнатися про їхнє життя.

В Росії вже підходила масляна, їздили на санках, збиралися їсти блини. А я в Неаполі в сей час упрівав од спеки і мріяв за снігом. В сей же час я раптом дістав від Якима листа, який починався так: „Слухай, мордовороте, а чому ти мовчиш, немов подавився італіянськими макаронами?“ А кінчався коротенькою припискою: „Можеш поздравити мене: через дві години їдемо вінчати ся. Ти, розумієть ся, здивуєш ся, але лучче не дивуй ся: краще одна велика неприємність ніж тисячі таких“. Так формулує Іван Сидорович Довбня. Я мусів з ним згодитись. Крім того тут замішались старенькі батьки Ліни, для яких переважно се робить ся. Словом, свинство, клянусь бабунькою Вене'ю і дідуньом Ма'сом. Привіт тобі від усіх нас. Напиши. Твій Яким. P. S. Єдина потіхата, що в контракті я поставив умови — не бачити у себе дорогих родичів Довбні. Немає злого, щоб не було в йому доброго. Пиши. Я“.

Сей лист зробив на мене чудне вражіння — мені стало скуч-

но, немов виїхав хтось непокірний, але інтересний і дорогий. Я знав, що так кінчить ся, хотів навіть того, але все таки було чогось обидно і сумно.

Я так і написав Якимови, але від його ніякої відповіді не дістав, тільки Ліна прислала картку й підписала ся не „Довбня“, як раніше, а „Чепурківська“. Я довго дивив ся на ту картку і, памятаю, голосно сказав: „Ну, принаймні, кінець експериментам“.

Минуло ще місяців три. Італія почала вже надокучати мені. Вона похожа на своїх женщин, пишна, знойна, але одноманітна. Вона завжди посміхається, а в сьому є щось глуповате. Мені надокучила злодійкуватість італійських крамарів, які обсідають форестера, як комарі; надокучило вічне літо, апельсини, лимони, декоративна природа з прислужливо розставленими скрізь лавами для спочинку. Німці і Англічане з бедекерами в руках і клопотливістю в очах наганяли на мене таке чуття, що хотілось иноді сісти на тротуар і, падаючи ногами, заплакати.

Приходу весни я не помітив. Італійський клімат не знає зимньої туги за весняним цвітом. І тому я скучав за духом розталого снігу, за жовто-зеленою травичкою під тинами, де гріє сонце. Я скучав за вечірніми приморозками, коли зорі на небі великі, чіткі і хочеть ся од невідомої радості насунуть городовику на самий ніс його „хвормену хуражку“.

Одним словом, у мене почала ся *nostalgie*, нудьга за рідним краєм.

І от в таку пору я дістав від Якима листа такого змісту:

„Мій любий маестро! Маю до тебе прохання. Коли ти досить надихав ся італійською природою, яку вже почав так рішуче лаяти в своїх листах, то приїжджай на Україну. Мені потрібна твоя поміч. Серйозно говорю: я дуже тебе потребую. Щоб ти уважніше поставив ся до моїх слів, скажу, що маєш мені допомогти залатати тріщину в моєму „будинкові“. Страшного нічого нема, але латать треба швидче. Приїжджай, голубе. Як що згода, телеграфуй, коли виїдеш. Настрій не важний, тому й не пишу більш нічого. Чекаю телеграми. Цілую. Яким“.

Справа, видно, була серйозна, раз Яким звернув ся з проханням допомогти. Та ще таки негайно треба було одповісти.

Я постановив зараз-ж їхати і зараз же зателеграфував про се Якимови.

І от я умитий, але зтомлений дорогою сижу в ідальні Чепурківських. На столі, застеленому чистою, дорогою скатіртю горить лампа і стоять наїдки, а за самуваром сидить Ліна й розливає чай. Яким то ходить по хаті, то сіда і дивить ся на мене блискучими ласкавими очима. Іноді він устає, немов випадково підходить до мене, й жартливо обнімає мене. Але та випадковість і жартливість так недобре зроблені, що мені в грудях підіймаєть ся гаряче чуттє зворушення й жалости до його.

Балакали ми, як звичайно, в таких випадках, незвязно, занадто весело, одривисто. Чи від утоми, чи од вражінь рідної обстанови у мене боліла голова і я дуже конфузив ся. Але, не дивлячись на се, побачив дещо, чого раніше не було. Перш усього, було помітно, що Ліна одяглась спеціально для мене. Я не міг би сказати, в чому саме те виявлялось, але якось почувалось, що вона перед моїм приїздом стояла перед дзеркалом і оглядала себе зо всіх боків. На крилах носа, наприклад, легесеньким порошком лежала пудра. Краватка була дуже чепурно завязана і зачіска, очевидно, зроблена була недавно перед сим.

Була і ще одна риса. Говорячи чи до мене чи до Якіма, вона вже не дивилась на його так як рік тому назад. Часом вона кликала його до себе, поправляла йому краватку чи зачіску і цілувала. Раніше вона ніколи не цілувала його ні при кому.

Змінилось щось і в поводженню з прислугою. Тоді Ліна дозволяла говорити на себе тільки „Олена Іванівна“, а тепер нічого не мала проти коли їй покоївка говорила „пані“. І покоївка була инча, одягнена як гімназистка, з видресірованими рухами і холодним лицем. Сміхушки Даші не було вже.

Обстановка теж стала иншою. Прості стільці зникли, тепер я сидів на стільці з високою, дуже рівною спинкою. На підлозі лежав килим, кидались в очі поважні портери. Все стало хазяйновитіще, сталіще. Сама Ліна здавалась певнішою в своїх рухах, не було колишньої напружености, а Яким робив вражінне чоловіка, якому ніколи виспатись і причепуритись. Щось зачучверене було в його не так фігурі, як у виразі лица, голоса, очей.

Вони очевидно, не помічали сеї зміни в собі, як не помічають люди зморшок у себе на лиці, які приходять одна по одній, непомітно, потрохи і міняють все лице.

Я говорив, слухав, придивляв ся, і старав ся, як і всю дорогу, угадати, де саме у них зробила ся тріщина. Я її не бачив. Все було спокійно, почувалась твердість становища, кожний предмет, кожне слово, почування були на своєму місці.

— Ну, голубе, може ти спочинеш трохи? — запропонував мені Яким.

Мені почула ся в його голосі якась инча нота і я поспішив згодитись.

Він одвів мене у свій кабінет, примусив лягти на канапу, заставив лампу книжкою, а сам заходив по хаті.

Я чув, що він зараз почне говорити про тріщину, чув се по його мовчанню, по нерівній ході, по поглядах на мене.

Голова мені боліла, в ухах стояв ритмичний грюкіт поїзда, безв'язно миготіли обривки розмови за столом. Але увага моя була натягнута, як парус.

Яким зупинив ся коло груби, спер ся об неї спиною, помовчав і заговорив.

І дійсно заговорив про „тріщину“. Вона-ж була ось в чому.

Останніми часами Ліна трохи змінила ся. Вона стала спокійніша й навіть трохи холодніша з ним з Якимом.

(Тут Яким виняв цигарку, уважно постукав мундштуком об портсігар і закурив).

Крім того в часи інтимних балачок вона иноді зачинає розмови про других мужчин, цікавить ся деякими подробицями полового життя, взагалі виявляє інтерес до такого, про що раніше ніколи не думала. Звичайно се буває у багатьох жінок, особливо у незанихтих, у яких багато вільного часу і відсутність инчих інтересів.

(Я почервонів і серце мені чогось замерло. Але було темно, Яким стояв далеко від мене).

Потім Ліна почала тепер більше бувати в гостях і приймати гостей у себе. Се заважає. Чоловік за день стомить ся по судах, хотілось би спочинути, а тут гості, співи, скрипки, вечери.

І нарешті...

(Яким зробив паузу, подивив ся собі під ноги і з усиллем заговорив далі).

І нарешті, Ліна, здаєть ся, фліртує з Калмиковим, (се той офіцер, з яким ми колись їздили на човні). Він грає на скрипці, а Ліна акомпанує. Вона, звичайно, не помічає того, що фліртує, се виходить непомітно. Але той флірт кінчить ся, розумієть ся, тим, чим завжди кінчаєть ся, — вона йому віддаєть ся, віддаєть ся випадково, свідомо не бажаючи того. За се вона буде каятись, мучитись, за се возненавидить його, Якима, і сим зв'яже себе з Калмиковим. Потім ввійде в смак злочинности і буде обманювать уже свідомо і з інтересом. Се буде заповнювати її життя. Далі

Калмикова змінить другий, потім третій. І вийде звичайна історія, яка буває по всіх так званих „порядних сім'ях“ адвокатів, професорів, лікарів, офіцерів, чиновників.

Я лежав непорушно. За дверима кабінету, в ідальні дрібно і м'яко ходили чийсь ноги. Очевидно, прибірав хтось з столу; то, мабуть, була покоївка, але мені чогось уявлялась фігура Ліни, повніща й спокійніша, ніж рік тому назад.

Яким знов опять зробив паузу. Я мовчав, — тепер мені здавалось, що весь час з того моменту, як прийшов той лист від Якіма, я уявляв собі тріщину іменно в цьому роді. В чому іншому вона могла бути?

Яким помалу пройшов по хаті і зупинився коло столу. Лямпа заграла на його ланцюжку від годинника. Се був подарунок Ліни. Він весь був з рук, які нерозривно стискали одна одну. Мені згадалися її очі, коли вона дарувала Якимови сей ланцюжок, вони тоді, як руки сі, нерозривно сплїтались з його очами. А тепер?.. На його місці, я зірвав би з себе той ланцюжок, пошматував би його і викинув на смітник.

Я раптом сів на канапі і з несподіваною для себе злістю до Ліни різко спитав:

— Як же се так сталося. Значить вона вже не любить тебе?

Яким дріжачою рукою поправив на лямпі абажур і знов одійшов до груби. Одповів він мені не зразу.

— Я цього не сказав би — нарешті глухо, як мені почулось промовив він — Вона любить... Але...

Тут він хутко підійшов до канапи, сів поруч зо мною й живіще заговорив якимсь не то винуватим не то прохаючим голосом:

— Бачиш, голубчику... Тільки ти вислухай мене спокійно... От я чую по твоєму голосу, що ти вже готовий обвинуватити її. Вини тут... Чекай, Васю, чекай... Вини тут нічєїї нема. На віщо зараз винуватити? У всякому разі, хто з нас більше винний? Вона чи я? Я, тільки я! О, ні, не тим, що я зражував їй. Я не зражував. Звичайно, тільки в цьому бачать вину. Взагалі, раз вона шукає, хоче чогось іншого, що се значить? Ну, скажи, як по твоєму, що се може значить? Ну?

Він немов з жадністю чекав від мене відповіді. Видно було, що йому хотілось її в якомусь певному роді. Але яка могла тут бути інча відповідь, крім одної? І через те я сказав:

— Я не розумію твого питання...

— Ет, Господи! Ну, що може значить той факт, що вона, скажемо, починає фліртувати з другими, що тайно цікавиться ся другими мужчинами, що їздить в гості і так далі? Що?

„Те, що вона сволоч! Не любить тебе!“ — хотілось мені крикнути з незрозумілою до неї злостью, але я тільки стиснув плечима й проговорив:

— Не знаю.

— А, не знаєш... Ну, що звичайно говорять? Що вона вже більше мене не любить, що любить Калмикова. Правда? Правда?

Мені ніяково і разом з тим цікаво було дивитись на якусь хитрість в його напружених очах і посмішці.

— Ну, скажемо, правда — знехотя проговорив я.

Яким тихо й торжествуюче засміяв ся.

— Ну, так я тобі скажу, що се неправда. Неправда! — гаряче й серйозно сказав він і встав. — Діло не в тому. Ви всі нічого не розумієте...

(Хто то „всі“, Господь його знав!).

— ...Любов тут ні при чому. Любов. Що таке, нарешті ся любов? Се рідність інтересів, думання, симпатія характерів, темпераментів і так далі. Яка може бути у неї рідність з Калмиковим? Ну, ти подумай, уяви собі сю порожню, глупу гарну ляльку. Ну? Ха-ха-ха!.. Смішно просто. Тут діло не в тому. Любов залишім, залишім любов, се занадто багато для сього... йолопа... Тут от що...

Яким хапливо виняв цигарку і знов закурив. Видно було, що ним опанувала гарячка. Я таким рідко його бачив. Руки йому дріжали, сірники ламались, він то кидав закурювати, то знов брав ся до сірників. І весь час говорив:

— Тут ось що. Ти слухай... Коли треба винуватого, то се я... Я винен. Раз вона хоче чогось, десь у другому місці, значить, вона не має того у мене. Думка проста. Коли-б вона була цілком задоволена, вона-б не хотіла. Так чи ні? Га?

І знов мені здалось, що крізь його упевненість прогляда чекання якоїсь инчої відповіді, ніж та, на яку він наштотхував мене.

Я з упертости і якоїсь досади одповів:

— Так.

Яким на мент, коротюсенький мент спинив ся, немов не ждав такої відповіді від мене, але зараз же ще з більшим запалом заговорив.

— Правда? Добре! Чекай тепер. Значить, що виходить? Що вона чогось... Підожди, у мене трохи думки... той... Так! Значить, я її в чомусь не задовольняю. І вона шукає того скажемо у Калмикова. Але чого? Я люблю її. Всяке її бажання — закон для мене. Все, що в моїх силах я роблю, щоб їй було радісно. Важко стало займатись юридикстикою, — кинь не треба. Ні тут инче

Я буду говорити з тобою отверто. Не до церемоній тепер. Чого вона шукає?.. Як на мужчину вона не може на мене нарікати.. Але тут инча річ. Тут розумієш, я тобі скажу цілком инчу річ. Тут закон різноманітності. Розумієш? Закон! Необхідний, неминучий закон.

Яким декільки раз поспішно сильно затагнув ся немов спішив кудись і кинув цигарку в куток.

— Ти розумієш сей закон? Ні?

Признаюсь, я не розумів ніяких законів, розуміючи тільки, що чоловік зо всіх сил беть ся в сітці, яка заплутала його.

— Ну, так я тобі поясню. Се той самий закон, що примушує міняти моди, що тягне випивати, грати в карти і взагалі міняти свої переживання. От се який закон. Так, так, голубе! І от звідси й ся полова цікавість. Та ти знаєш, що таке цікавість? Се серце, серйозна сила! Скажем, молода дівчина вийшла заміж. Ми, мужчини, швидче можемо бути „вірними“, ми знали до жінки багато женщин і нас не мучить цікавість. А таку молоду дівчину? Обовязково мусить цікавитись; „а як люблять инчі мужчини?“ Будь вона найморальніша, а така цікавість мусить бути у неї, і инчі ту цікавість доводять до кінця, а деякі чи від страху, чи від чого инчого не доводять... Але сього не розуміють і з таких дурниць, власне кажучи, виходять драми. От, наприклад, зараз у нас з Ліною. Вона дуже порядна, чесна, хороша людина, я теж не цілковитий сукин син, а от диви й зненавидим одне одного. А чого? Того, що її цікавить, як люблять инчі мужчини. Се-ж дурниця, розумієш ти, дурниця, а от уже й тепер я почуваю якусь натягнутість між нами. Вона знає, що її цікавість „злочинна“, що сього не можна, що се заборонено і вже (несвідомо, несвідомо се все!) і вже почуває, що їй треба ховатись від мене, обманювати мене, маскувати себе. Я теж повинен би мати до неї ворожість, хитрити і так далі. А се до чого могло би привести? До того, що проста, цілком зрозуміла цікавість її і тільки цікавість, набрала-б характеру чогось більшого, значного. Розумієш? Розумієш ти, яка може вийти штука з такої дурниці? Га?

Я слухав його з більшим і більшим непорозумінням. Я бачив, що все се він не мало передумав і склав у якусь свою систему, тільки до чого вона могла прийти, не міг передбачити. Але ясно одне—тут пахне знов якимсь експериментом, болючим, гарячковим експериментом. Тут уже не папір або гній жуватиме чоловік, а гаряче залізо.

— Чекай — сказав я. — Я з тобою, перш усього, не згожуюсь, що цікавість... грає таку велику роль...

(Яким стрепенув ся).

— Чекай! Ну, хай навіть так. Але я не розумію, як т---и відносиш ся до сього...

— Я? — скрикнув Яким. — Я відношусь просто. Навіть не просто, бо тут... Ну, добре. Я так відношусь. Перш усього, щоб не було ніяких хитрощів, обманів, натягнутости ненависти, які звідти виходять. Розумієш? Ось як я відношусь. І Ліна знає про се.

Він раптом замовк. Знов рука його потягнулась у кишеню і витягла портсігар; пальці часто дріжали.

— Ну? — з усилом спитав я.

— Що „ну“?

Мені було ніяково, тяжко дивитись на його. І через те я надто різко й грубо сказав:

— Значить, Ліна, вже задовольнила свою цікавість?

Яким хутко закрив портсігар.

— Як так?!

В голосі його прозвучав раптовий страх.

— Вибачай, я не зрозумів — змішав ся я. — Мені здало ся, що ти... що Ліна вже знає про твоє відношення до... сього всього... І значить...

Яким знов очинив портсігар.

— Вона знає, промовив він спокійніше. — Але не вірить?

— Як не вірить?

— Не вірить, що се в мене серйозно. Взагалі, ми трохи тепер розходимось в поглядах на деякі речі. Вона, наприклад, вважає за злочинство зраду мені, при яких би обставинах то не було. І думає, що й я так думаю. А як говорю инакше, то хитрю, або просто теоретизую. От бачиш: уже тут починаєть ся недовіре, хитрість. Ні за що не вірить і через се, щоб замаскувать свою цікавість, пускаєть ся на всякі хитрощі. А як би повірила, нічого подібного не було-б... І от власне вся штука в тому, щоб вона повірила. А повірить вона тільки фактам, ділові. Розумієш?

— Се-б-то що? Що як вона... віддать ся Калмикову, то ти нічого не матимеш проти.

— Так — криво посміхнув ся Яким, дивлячись прямо мені в лице.

Я похилив голову. Що міг я йому сказати, порадити? Я міг би притулити до себе сю змучену, дурну голову і поцілувати його криву посмішку. Але йому не те було потрібно.

— І от я так і хочу зробити — раптом тихо зачав знову Яким. Я підвів лице до його.

— Я хочу так зробити, щоб вона віддалась Калмикову і заспокоїла свою цікавість. Але зроблю се так, щоб вона і він знали, що мені про се відомо, що се з моєї згоди, що я сьому не надаю великої ваги... Тоді у неї буде тільки задоволення своєї цікавості і більше нічого. Ні обманювати, ні ховатись від мене, ні каятись, мучитись—нічого не треба...

Я знов похилив ся. Яким замовк. В їдальні вже було тихо. Я чув, як Яким виняв сірнички і як вони нервово здригувались в його руках.

Мовчати було тяжко. Не дивлячись на Якима, я сказав:

— Невже нема инчого способу?

Але сам почув, що сказав се „так собі“, аби щось сказати.

— А який? Ну, скажи — проговорив Яким.

Я мовчав. Голова моя була тяжка від утоми, розмова лягла важким гнітучим чуттем на серце, мозок не рухав ся.

— Инчого способу нема — глибоко зітхнув Яким. — Я думав. Виїхати? Все одно. Не Калмиков, так другий. Слідкувати? Ловити? Не можу. Як би ми не любили одно одного, коли-б не було сеї рідности, ну, розійшлись і кінець. А то-ж... Скоритись і носити мовчки роги, як роблять порядні чоловіки? Не допоможе. Суті, розумієш, суті не викоренить з неї, духа ворожості, злочинности, нещирости. Чи віддасть ся вона, чи ні, не в тому річ. Не в факті, а в настроях, в не свободі наших відносин. От де тріщина! От що я хочу знищити.

Я не знав, що сказати. Мені в той мент навіть здало ся, що се, дійсно, найкращий спосіб. Але в чому-ж моя поміч могла бути?

— Твоя поміч?..

Яким трохи замняв ся.

— Бачиш... Твоя поміч ось в чому... Я се зробив би й раніше та... Розумієш, я хочу так зробити. Я удам, що виїжджаю на місяць в Москву. І ніби виїду. Я вже так устроїв, що посылатиму в Москву листа, а звідти їх пересилатимуть Ліні. А сам, розумієш, житиму тут. Коли мене не буде, їй легше буде зробити. Ну, от... А ти... Я хотів би жити з тобою... Мені самому тепер якось трудно. Погано сплю і взагалі, знаєш, якось лучче. А ти б ходив до Ліни і дивив ся. Шпіком був би, ха!.. Розумієш? І як би, значить, щось там у них..., ти був би свідком, що я все знав... Словом, так сказати, більш моральна, розумієш, поміч. Га?.. Можеш?

Роль шпика мене кольнула, але я нічого не сказав і згодив

ся. Яким навіть не подякував і не виявив особливого задоволення, у його ні на хвилину не було сумніву, що я одмовлюсь.

Після сього якось одразу затих. Підняття його упало, лице стало зтомленим, млявим, очі весь час задумувались. Підібравши брови до гори, він дивився в світло лампи і, здавалось, мовчки з чогось дивувався.

На другий день ми наняли мені кімнату. Се був невеличкий покій з ліжком і канапкою. На ліжку мав спати я, а Яким, як меньчий ростом, на канапці.

В той же день я і переїхав. Ліна мене умовляла лишитись у них ще кілька днів, але я подякував і одмовився. Одмовився, не дивлячись на те, що вона дивилась на мене поглядом трошки довшим, ніж то треба. Чи то мені так уже здавалося тоді? Дуже може бути. Мені тоді ввижалося в ній багато такого, чого напевне в ній не було. Так, наприклад, стискаючи її руку, я почував, що вона дуже міцно відповідає. Дивлячись на її посмішку, я думав, що вона занадто привітно посміхається. Кожний її рух викликав у мені щось грішне, хвилююче і разом з тим глибоко соромляче й дратуюче.

Тому я з щирою рішучістю одмовився лишитись у них ще на кілька днів. Але через те ж саме — завдання, яке поклав на мене Яким, було для мене ще тяжче.

Але що було робити? Сказати все Якимови? Сказати про те, як вона лукаво посміхалась до мене з балкону й промовчала про се перед ним, своїм нареченим і мужем?

Я рішив сумлінно виконати свою роль і одійти від них, — бог з ними — хай самі будують свій будинок, — я не можу мати в йому місця.

Яким „виїхав в Москву“. Ми його провозжали на вокзалі, махали йому капелюхами й хусточками, а він з білетом до першої станції в кишені відповідав нам. З нами був і Калмиков. Ся парикмахерська модель в офіцерському мундирі викликала в мені таку ненависть, що я весь час бліднів і старався не дивитись на його. А Яким ще поцілував мене з ним!

Того ж вечора ми сиділи у мене в хатинці й пили чай. На столі стояв зелений самувар з нежиттю і одбитими вухами. Вугілля з його падало у воду і шипіло; шклянки були череваті й матові від старости, ковбаса тверда й висхла, як стара дівка. Але нам було весело. Яким згадував студентські часи і „приставляв“ професорів, партійних товаришів, педелів.

Спати лягали ми пізно. Але, погасивши лампу, лежали в постелях і говорили до самого ранку. Говорили про все, що випадково приходило в голову, тільки, про те, що невилазно сиділо там у кожного, мовчали. Та й що говорити? Сказано все. Тепер треба чекати й дивитись.

І ми стали чекати. На другий же день по „відїзді“ Якіма я пішов увечері до Ліни. Мені не хотїлось іти, але я бачив, що Яким чекає сього від мене і мусїв скоритись.

Ліна була сама. Очевидно, вона ждала, що я прийду, бо зараз же запитала, чому я запізнив ся. Я аж здивував ся — неначе ми умовлялись, що я прийду. Але все таки її питання зкамутили мою кров, мої думки, мої наміри. Не було сумніву, що вона чекала мене, бо знов зачіска була свіжа і на підборідю біліла пудра. І було таке щось непереможно ваблюче в ній, в сій пудрі, в мягких жіночих лініях її тіла, в яскраво-червоних вохких губах, що я виразно почував як пняють мені очі!

Ми весь час говорили про Якіма, ми не одривались від його, хвалили його, любовались з його, ми навипередки одшукували в йому найкращі риси, ідейність, естетичний смак, талановитість. Тут же ми рішили послати йому картку, на якій вона написала: „Уже скучила за тобою. Ти завіз з собою весь зміст мого життя. Пиши швидче, вертай хоч трохи мені мене“.

Коли я відходив, прислуга вже спала і Ліна сама одчиняла мені двері. Знімаючи ланцюжок, вона зачепила рукою за мою руку і я проти волі, — сам не знаю як — взяв її пальці, міцно стиснув і підніс до уст. Вона не одірвала їх, а тільки поволі потягнула й прошепотїла:

— Не треба...

Коли я вийшов на улицу дихнув свіжим духом весняної чистої ночі, мені стало безмірно тужно. Стало жалько і тої жінчини, що лишилась там за дверима, і Якіма, що ждав мене, і себе, який так подло, так мерзотно „помагав“ йому.

Я тяжко поволік ся додому. Яким, дійсно, ждав мене. Він купив собі насіння і лежучи на канапі лускав його. Навкруги кучми валялись сіренькі лушпайки, похожі на стоног.

Підходячи до свого дому, я думав, що Яким зразу все побачить по мені і не треба буде брехати. Але коли я почав говорити, то сам собі дивував ся, як природно і ловко я брехав. Ліна була зтомлена, скучна, весь час говорила про його, Якіма, і, видно, розлука на неї вплинула дуже тяжко. Так що, здається, се буде найкращим ліком проти її фліртів з всякими Калмиковими.

На доказ я дав йому картку, яку вона дала мені кинути в пошто-ву скриньку. Прочитавши її, Яким одвернув ся і довго лежав лицем до стіни. Мені стало невимовно боляче і соромно; я помітив, як за щасливою посмішкою на губах в очах його виступали сльози. У Якіма сльози! Скільки ж він мусів тут на сій канапці, лускаючи насіння, передумати цілком протилежного тому, що я йому сказав!

Я звісно рішив ходити рідше до Ліни, щоб там не говорив Яким і поводитись з нею так, щоб не було більше сеї муки сорому й огиди за себе.

Але рішити легше, ніж робити рішене. На другий день Яким весь ранок і пополудне писав листа (очевидно до Ліни) а ввечері сам звернув ся до мене з проханням піти провідати „соломяму“ вдову. Я одмовив ся, пославшась на те, що обіщав бути сьогодні у Сердюкових. Яким скорив ся, а я цілий вечір сидів над Дніпром, дивив ся на вогні садів, на жовті рухливі точки човнів у низу, слухав музику і не міг виплутатись з сітки думок, які заснували мій мозок. Яким уже спав, як я прийшов. Але на третій день я мусів піти до Ліни, коли не хотів викликати підозріння у Якіма.

Ліна знов була сама. Але вже, видно, не ждала мене. Стрінула мене привітно, ласкаво, спитала, чому не знайшов учора, дала чаю, заграла щось сумне на піаніно, поговорила про Італію, мої роботи, наміри. На мене дивилась просто, посміхалась байдуже, про Якіма не заговорила ні разу. Моя напружена рішучість вперлась в розчиняні двері. І проти волі я з досадою запитував сам себе: „що з нею?“ Якійсь сум в очах, тихість, іноді оповідає не-влад, про Якіма ні слова. Тільки раз спитала скільки днів іде лист до Москви. А коли я сам завів розмову про Якіма, вона трошки почервоніла і в очиці її виступило те, що я бачив то-рік, коли приходив до них і, не заставши Якіма, балакав з нею про його. Вона сумувала за Якимом. От і розбери!

Виходячи від неї в той вечір, я вже не мав у серці туги й сорому і додому йшов упевнено й сміло. Але в мені десь далеко нив сум.

Яким насіння не лускав. Він сидів за книжками й працював. А після мого відчиту не одвернув ся до стіни, а сильно й бодро потягнув ся, засміяв ся і сказав, що вже скучив за домом.

Спав він у ту ніч так, що хозяйка два рази стукала в двері й з образою в голосі прохала не храпти „так чудовищно“.

Але то була остання ніч, коли він спав добре. Днів через два я знов пішов до Ліни і застав у неї Калмикова. Повернувшись додому, я нічого особливого не міг сказати Якимови про їх поводження між собою. Він весь час підставляв їй стільці, хапливо, як опечений піднімав з підлоги хусточку, угодливо посміхався і дивився на неї так уважно й глибокодумно, неначе вона йому за кожним словом говорила нечувані істини. Правда до мене вони звертались рідко і, очевидно, нічого не мали б проти, як би мене й зовсім з ними не було. Але се для Якима не могло бути цікавим.

Більше ж нічого я не міг йому сказати. А тим часом він уже не хропів так „чудовищно“, як ту ніч. Часто кутив у ночі, кашляв і иноді зітхав.

А на другий день не просив піти до Ліни, не сидів за книжками, а десь блукав увесь вечір.

Я сам почав ходити до неї. Вона приймала мене привітно иноді весело, иноді неухажно і знов багато і з захопленням говорила про Якима. Часом приходив з скрипкою Калмиков і вони грали. Я сидів у темному кутку і нанизував у мозок думу за думою. А коли вони переставали грати й Ліна дивилась блискучими, гарячими очима на офіцера, мені ставало ніяково, тоскно і я швидко прощався.

Яким уже по моєму лиці бачив все, що я мав сказати й багато не розпитував мене. Він тільки потирив руки, сміявся сухим, „веселим“ сміхом і казав, що значить, скоро кінець, що треба б тільки їх підігнати, бо скучно так жити,—чоловік уже одвик од студентського життя і спати так довго на канапці не дуже приємно. Я в такі хвилини, старався не дивитись на його.

Але кінець не настував. Яким уже почав сердитись. Він зхуд, змарнів, нічого не їв, пив тільки цілий день чай і безперестанку кутив папириси, обкладаючи недокурками блюдечка. Вдень він нікуди не виходив, бо боявся зустрітись з знайомими, а ввечері ходив по темних улицах і вертався до дому змучений. Вночі не спав, пояснюючи безсонницю тим, що занадто багато ходив увечері й перетомився. Я радив йому ходити трошки менше і теж не спав. Так ми й лежали обое, не балакаючи й не сплячи. Иноді Яким діставав з Москви листи від Ліни і де які читав мені. В тих листах було багато ніжності туги за ним, Якимом і прохання

швидче вернутись. А в останніх були й дебати з ним. Він їй писав (як розповідав мені) щоб вона не насилувала себе, щоб брала те, до чого її тягне. А вона з гнівом відповідала, що його поради цинічні й до того їй гидкі, що коли він не перестане писати подібне, то вона йому зовсім не відповідатиме.

Після таких листів Яким ще більше курив і пив холодний, бурий чай. А иноді шпурляв листом об канапу і говорив:

— Ну, якого вони біса воловодять ся! Фу, ідіоти! Умова ж ідеальна: чоловіка три тижні немає, цікавість, добра їжа, температур... Сама ж мучить ся, бреше, кривить душою. Для чого? Ах, щоб вас чорт забрав. І той дурень... А ще офіцер називається, такої маленької пакости зробити не може!..

Я нахилив голову до книжки й мовчав. Я не міг йому дати тої відповіді, якої він чекав од мене. Коли вони „воловодять ся“ з кінцем, то, у всякому разі не через те, що не хочуть його.

Не дочекавшись від мене ні згука, Яким брав капелюх і виходив. Йому треба було ходити. Погано тільки, що він почав ходити побіля своєї кватири. Він міг там зустрічати ся з самою Ліною.

А я теж ходив по хаті і думав, коли буде всьому сьому кінець. Я нічого не робив, гроші мої кінчали ся, настрої весь час напружено-чекаючий, чадний, безладний. Я навіть не помічав весни, яка цвіла, співала, цілувалась, мліла за моїм вікном. Який би не був кінець, аби вже прийшов.

І він таки прийшов.

Раз увечері досить ще рано пробіг додому Яким. Вигляд його був трохи відмінний від звичайного. Очі горячково блищали, голос піднятий. Такий вигляд буває у людини, яка поставила на карту послідню ставку.

— Я зустрів Калмикова! кинувши капелюх у миску умивальника крикнув Яким тільки увійшов у хату.

Я вражено подивив ся на його.

— Як Калмикова? Якого Калмикова?!

— Того, що жив у шіснацятomu віці і написав „історію алхімії“. Знаєш? От-той самий!.. Ха-ха-ха!

— Та кинь глупі жарти — розсердив ся я. Ти серйозно?

— Найсерйозніше. Чекай. Слухай. Мало того, що зустрів, я балакав з ним!.. Налий мені чаю, та міцніше... І слухай далі. Мало того, що балакав, а про що балакав!..

Яким підмогнув і зареготав, як чоловік, котрий підвів ловку штуку. І зараз же хапливо скинув піджак, витер ним лице, зірвав з себе мокрий комірчик і сів.

— Балакав про Ліну. Розумієш? Вони ще не дійшли до точки. Я се зразу побачив... Се видно моментально. Тут, брат, психологія. Підлий ще чаю, та міцніше! Душно, чорт би його побрав. Правда, ми трошки з ним випили. На вулиці, розумієш, не зручно було балакати і ми зайшли в ресторанчик. Він чудесний хлопець. Їй богу! Правда, він по своєму все об'яснив. Хай, ха-ха-ха!.. Мені то неважно. Розумієш, я йому дав зрозуміти що нічого не матимуть проти, коли він щось там матиме з Ліною, що се буде навіть для мене добре, бо я сам завів тут інтрижку і того навіть сю комедію учинив з відїздом. Він повірив, падлюка, посмілювався, почав мене хльоскати по плечі, взагалі подружились. Розумієш, поете? Тепер піде діло. Він їй скаже потім, що я сам йому пропонував і у мене буде найкращий доказ, що я їй не хочу нічого забороняти. Правда? Який же, чорт його бери, може бути ще ліпший доказ, коли муж сам просить любовника взяти його жінку. Ха-ха-ха!.. Луччого доказу не треба. А тоді, моя Лінка, у вас не буде приводу робити з сього таємниць, злочинств,—ваша цікавість заспокоїть ся і ми залатаємо нашу тріщинку... Ех, шкода, що не купив алкоголізму, випили б ми з тобою, поете, за тріщинку, за наші безсонні ночі. Не спиш же, сволоч, га? Мучу я тебе? А признай ся і ти думаєш, що я ревную, правда думаєш? Брешеш, каналія, думаєш, я знаю. Ну, так от тобі чесне моє слово, не ревную. Люблю її до головокруження, до того, що... Ну, та плювати. Все буде добре, се-факт, а все останнє дурниця...

Я вже не слухав його і старав ся збагнути собі, які можуть бути наслідки сеї очевидно навмисної стрічі з Калмиковим. Вчинок, без всякого сумніву нерозсудливий, необережний, гарячковий. Хто його зна, що він з тою мерзотою в дійсности говорив. Правда, нічого такого не могло б вийти, офіцер усе ж таки мусить бути офіцером і не почне виявляти порядність, мусить скористувати ся ситуацією. А проте, чорт його знає.

А Яким тим часом говорив, сміяв ся, пив чай, кутив, бігав по хаті, і навіть співав.

Заснули ми під ранок.

Не знаю, скільки ми спали, як раптом я почув у хаті різкий крик. Росплющивши очі я побачив таку картину. Посеред хати

стояв офіцер, Сергій Іванович Довбня, за ним Сидор Іванович Довбня, а проти них на канапі стоячи на колінах в одній сорочці Яким. У всіх лиця були червоні, налиті злобою. У офіцерчика кашкет був обсунутий на потилицю, і прищуватий лобик блищав від поту.

— Ви — падлюка! — кричав Сергій Іванович простягнувши руку в білій рукавичці до Якіма — коли ви не будете стріляти з мною, я присягаюсь честю офіцера пристрелю вас як соб...

Скінчить він не встиг. З канапи зірвав ся білий вихор, мигнули голі ноги, все се налетіло на Сергія Івановича і звалилось додолу. З під голих Якимових ніг судоржно забили ся і зашарпались ляковані, блискучі чоботи офіцера, хрип, стогін, рев. Сидор Іванович закричав, схопив за сорочку Якіма й почав тягнути в гору. Се мене привело в рух. Я підхоплений чудною бурею люті й ненависти зплигнув з ліжка, в один мент обняв педагога і з такою силою шпурнув його вбік, що він головою розчинив двері і вивалився на хазяйку, покоївку й пожильця, які з переляканими пиками стояли там. Не памятаючи себе, я підбіг до Якіма витягнув за голову з під його офіцера, й поволік у двері. Яким, мабуть, учув що я хочу зробити, бо підхопив внука Марса за ноги і ми його викинули за поріг, де щось кричали Сидор Іванович, хазяйка, пожильці та ще якісь люди. Потім я хутко зачинив двері, замкнув їх на ключ і... тільки тоді опам'ятав ся. Що таке? Що трапилось?

До нас почали стукать, тарабанить кулаками, чув ся крик офіцерчика, погрози стрілять, рубать. Йому відповідало кілька голосів разом, згадувалась поліція, протокол.

Ми стояли в одних сорочках, тяжко дихали й слухали. У Якіма на губі була кров.

Нарешті затихло, пішли. Тоді я ліг знов, а Яким почав швидко мовчки одягатись.

— Та що тут трапилось? Ти мені скажеш! — вмить злісно й з невольним реготом вирвалось у мене.

Яким не сміючись, блідий й дріжачий від ненависти, коротко оповів усе. Калмиков, очевидно розказав Ліні про стрічу й розмову з ним з Якимом. Мабуть для того, щоб вона не боялась віддатись йому. Ліна зрозуміла се як бажання одкараскатись від неї, страшно образилась і кинулась до братів. Мабуть послали вчора в вечері за офіцером, а сьогодні вони прийшли викликать його на дуель. От і все.

— Ну, я йому покажу поганцю! Ні, годі... Я з собаками церемонитись не буду. Добре! Хай дуель. Я тобі розсквашу твою пустопорожню голову. Добре! Ти хочеш бути моїм секундантом?— раптом звернув ся Яким до мене.

Я хотів було щось сказати йому, але він з такою силою крикнув „Василю“, що я замовк.

— Ніяких балачок! Дуель. Принаймні хоч пулею знищу одного з мерзавців... О, падлюка! А ту... Нну, нічого!.. Плювать, тебе не треба в секунданти, ти нічого не тямиш у сьому!.. Я найду... Я їм покажу!..

Він схопив капелюха і вибіг з хати. Почув ся крик хозяйки, потім голос Якима і все знов зтихло.

Я схопив ся з ліжка й почав горячково одягати ся. Треба моментально бігти до Ліни й за всяку ціну розстроїти сю божевільну дуель.

До мене влетіла хазяйка, але я її без церемонії випровадив за двері, заявив що завтра виїжджаю від неї, хай дасть мені спокій, і побіг до Ліни.

Там я застав Антонїну Серафимовну, крик, сльози, напухлі червоні очі, разгордіяш в хатах, чемодани, коші, розкидані сукні, білле. Мене стріли таким вибухом злості, обурення, образ, що я аж остовпів. Зводник, шпик, запроданець. Я навмисно ходив, щоб підглядать, і переказував усе Якимови. Ми обидва склали сей план, мерзотний план, як затоптати в bagno порядну жінчину і потім скористувати ся, щоб взяти розвод.

Я з десяти раз очиняв рота, щоб сказати, вияснити наш план, але від їхнього крику й вереску сам не чув свого голосу.

Аж коли я зібрав усю силу легких і, викрикнув, що має бути дуель, обидві зтихли. Очевидно, вони про се нічого не знали, брати їм не сказали про дуель. Ліна кинулась в плач, але вже иншого характеру, а Антонїна Серафимовна почала розпитувать, істерично затурбувалась, захапалась, стала умовлять Ліну їхати до Якима до Сергія Івановича і не дати відбутися „ще одному злочинству“.

— Ти все ж таки жона йому, їдь до його, їдь... Ой, Боже наш що ж се діється!..

Ліна, не перестаючи плакати почала одягатись. Сльози капали їй на руки, на сукню, на рукавички, які вона для якогось чорта неодмінно хотіла одягнути.

Ми умовились, що вона поїде до Сидора Івановича, а я до себе. І як тільки прийде додому Яким, зараз же сповіщу її. Вона приїде і зробить все, щоб одвернути біду.

— Але я жити з ним не буду! Не буду — повторяла вона, не можучи ніяк застігнути гудзиків на рукавичці.

А мені хотілось зідрати з неї ті прокляті рукавички, викинути їх у вікно й виволікти її на улицу!

Нарешті ми вийшли. Антоніна Серафимовна лишалась тут на случай може хтось сюди прибіжить.

Ліна взяла одного звозика, а другого і ми поїхали в різні боки.

Всю дорогу додому я скажено думав, куди, до кого міг піти Яким. До Сердюкових? До Шпани? Ні, ті всі не підходять. З наших спільних знайомих ніхто не надавав ся на роль секундантів. Але до кого ж?

І от, пам'ятю, я так був заглиблений в свої міркування, що не замітив коло нашого дому великої юрби народу. Цілої юрби не помітив. Тільки коли підійшов до своєї кватири й побачив розчинені настіж двері, військові мундири в сінях, бліді лица хазяйки, яка щось говорила чоловіку в золотім пенсне і пожилців, що через плечі поліцая зазирали у нашу кімнату, — тільки тоді я прийшов до себе. Прийшов і весь похолов: Тут щось стало ся з Якимом.

Зобачивши мене, хазяйка щось сказала чоловіку в пенсне, і хутко повернулась з чимсь до мене, але я одпихнув її, розштовхав пожилців і протиснув ся до дверей нашої кімнати.

Поліцай не пустив мене в середину. Але я й з порогу побачив те, що мені треба було.

На неприбраній моїй постелі лежав Яким. На білій подушці лице його здавалось виліпленим із синього воску. На лобі страшно червоніла невеличка рана, від якої по крилах носа з обох боків запекла ся смужка крови.

Він був мертвий. Його на улиці убив Сергій Іванович Довбня.

Я машинально поплентав ся до Дніпра. Там я сидів на кручі й ошелешено дивив ся у низ, де по блискучій поверхні річки, як водяні павучки, прудко рухались моторні човни. Головним моїм чуттем було непорозумінне. Не жаль, не страх, а тяжке непорозумінне.

Яка рація була життю так випадково так безглуздо кінчити з Якимом?

Се ж було похоже на те, як якийсь чоловік ніс би в портфелі дуже важний для його винахід, на котрий поклав стільки сил та часу, і раптом провалившись в помийну яму, затонув би разом зо своїм винаходом. Безглуздо і глупо.

Я зовсім був готовий стати на бік Якима.

Але коли я йшов додому, як вже розумів, що ніякого беглуздя, ніякої аналогії з помийною ямою не було, а навпаки була цілкомита необхідність.

Як би Довбня не застрелив Якима на улиці, то він би його вбив на дуелі. Як би дуель не одбулась, то його вбилиб иншим способом, не зразу, а роками. Річ не в смерті, а в тому, що всі люблять жувати папір чи кінський гній (або як каже Яким „будувати будинок“) і коли до сього щось змушує, то люди такого експериментатора так чи инакше одпихують од себе. Се необхідно.

І все ж таки, прийшовши додому й незаставши уже на ліжку тіла мого бідного будівельника, я замкнув двері й розридався. Але се могло бути й від утоми, а також від пережитих хвилювань.

Місяців через два Сергія Івановича Довбню судили і суд одноголосно виніс йому виправдуючий присуд.

А ще через кілька місяців Олена Івановна Чепурківська вийшла заміж за поручика Калмикова.

Так кінчилась історія Якимового будинку.
